

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

7845/11

019970950

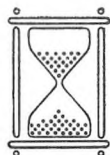
COBISS •

**Edvard
Kardelj
Sperans
in
slovensko
zgodovinopisje**

**Edvard Kardelj - Sperans
in
slovensko zgodovinopisje**

Ljubljana 1980

Zgodovinsko društvo za Slovenijo

7845

N 24 -11- 1997 / 950

Publikacija objavlja gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Občni zbor je bil v Ljubljani 2. marca 1979.

Gradivo izhaja kot separaten odtis iz revije »Zgodovinski časopis«, številka 4/1979.

S finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale izhaja pričujoča publikacija ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah. Plošča je odkrita dne 24. maja 1980.

**IZREDNI OBČNI ZBOR ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO
OB ŠTIRIDESETLETNICI IZIDA KNJIGE EDVARDA KARDELJA-
SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«
(Ljubljana, 2. 3. 1979)**

**Ignacij Voje: NAGOVOR PREDSEDNIKA ZGODOVINSKEGA
DRUŠTVA**

Tovarišice in tovariši zgodovinarji, spoštovani gostje!

Odpiram izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je posvečen pomenu Edvarda Kardelja v slovenskem zgodovinopisju ob štiri-desetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

Le ob redkih priložnostih se zberemo slovenski zgodovinarji v tako velikem številu kot na današnjem zboru. Prišli ste iz vseh krajev Slovenije, da počastite spomin velikega sina slovenske zemlje, državnika in misleca, pa tudi zgodovinarja. Ob uri slovesa smo zgodovinarji začutili, da nas je zapustil človek, ki nam je bil blizu.

Našemu zboru so se pridružili številni ugledni gostje, predstavniki družbeno-političnih organizacij, sodelavci in prijatelji Edvarda Kardelja.

Med nami so zastopniki naših zamejcev s Koroške in iz Trsta; njim je Speransova rešitev nacionalnega vprašanja še vedno vizija, Kardeljevo temeljno delo o nacionalnem vprašanju jim ostaja še vedno opora in vzpodbuda v borbi za doseg osnovnih nacionalnih pravic.

Našemu vabilu so se odzvala vsa republiška in pokrajinska zgodovinska društva in poslala na naš občni zbor svoje predsednike oziroma njihove namestnike. Na čelu delegacije jugoslovanskih zgodovinarjev je predsednik Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije dr. Ali Hadri. V svojem delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je Kardelj z močjo vizionarja nakazal tudi rešitev nacionalnega vprašanja v bodoči Jugoslaviji. V mnogih kasnejših delih je poglobljaj misel o enakopravnosti jugoslovanskih narodov, o bratstvu in enotnosti. Prisotnost predstavnikov naših narodov in narodnosti simbolično poudarja naša skupna hotenja in cilje.

Ker smo iz statutarnih razlogov dali današnjemu komemorativnemu zboru značaj občnega zbora, naj mi bo dovoljeno, da ugotovim njegovo sklepčnost. Na pobudo pripravljalnega odbora predlagam v delovno predsedstvo: dr. Toneta Ferenca, narodnega heroja Alberta Jakopiča-Kajtimira, dr. Milico Kacin-Wohinz, mag. Marjana Žnidariča in dr. Ignacija Vojeta. Zapisnik bo vodila Darja Mihelič, overovatelja zapisnika pa bosta Primož Hainz in Ema Umek.

Sredi priprav za proslavo 40-letnice Speransove knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« nas je zelo prizadela in pretresla vest o smrti Edvarda Kardelja. Čeprav smo vedeli za težko stanje njegove bolezni, smo upali, da mu bomo še lahko povedali, kako pomembno je bilo njegovo delo tudi za slovensko zgodovinopisje. Pobuda za proslavo je bila dana v ožjem krogu zgodovinarjev na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru oktobra lansko leto. Na odborovi seji 24. oktobra 1978 smo soglasno sprejeli sklep o delovnem sestanku slovenskih zgodovinarjev, na katerem bi z raznih vidikov osvetlili Kardeljevo temeljno delo »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. O naši nameri smo obvestili RK SZDL, kjer so nas uvrstili

v program letošnjih proslav v Sloveniji. O sklepu odbora in o pripravah smo novembra 1978 pismeno obvestili Edvarda Kardelja. Konec januarja 1979 pa ga je obiskala manjša delegacija zgodovinarjev.¹ V razgovoru je Kardelj izrazil zadovoljstvo, da o njegovem delu razpravi tudi strokovno zgodovinsko društvo in se je strinjal s programom proslave obletnice izida njegove knjige.

Ob pripravljanju proslave 40-letnice izida Speransa smo se zavedali, da prevzemamo precejšno odgovornost, toda vzpodbujala nas je zavest, da moramo dati Edvardu Kardelju priznanje kot zgodovinarju, da poudarimo njegove zasluge na področju zgodovinarstva.

Čeprav Kardelj v uvodu k I. izdaji Speransa poudarja, »da avtor nikakor nima pretenzij, da bi bilo to delo izčrpna obravnava našega narodnega vprašanja. Narobe, zaveda se, da je to delo samo nepopoln uvod v raziskovanje tega vprašanja«. Čeprav je »Razvoj« ocenjeval predvsem kot prispevek k idejni in teoretični borbi komunistov na področju nacionalnega vprašanja, je stremel tudi za tem, da bi s svojim delom prispeval k uvažanju marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov pri nas. To je privedlo kasneje do prevrednotenja pomembnih obdobij v zgodovini slovenskega naroda. Kardelj je tudi kasneje v svojih študijah sodobnega razvoja socialistične družbe pri nas ali pri analizah razvoja sodobnega sveta izhajal iz dobrega poznavanja preteklosti. Odlično znanje zgodovine, poznavanje historične zakonitosti mu je odprlo pogled v bodočnost.

Ko govorimo o Kardelju kot zgodovinarju, ne moremo iti mimo delca, ki je bilo namenjeno širšim krogom bralcev, namenjeno tudi šolski rabi, in ki je ob pomanjkanju tovrstne literature pri nas dragoceno še danes. To je knjiga, ki nosi naslov »Naš čudoviti svet — Potovanje skozi čas«. Bralca vodi Kardelj skozi vso občo zgodovino gospodarstva na izviren, preprost in lahko razumljiv način. Kardelja spoznamo kot dobrega poznavalca zgodovine, kot esteta in odličnega pisca, ki je na preprost način znal razložiti tudi najtežja vprašanja. Ta knjiga, ki jo je Kardelj napisal pred drugo svetovno vojno, je pri nas takrat veliko pripomogla, da je predvsem mladina bolje razumela svet in človeško družbo.

Morda je prav, da povem na tem mestu in v tem trenutku, da je bil Edvard Kardelj od vsega začetka redni naročnik Kronike, časopisa, ki ga izdaja sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo in s tem posredno tudi naš član.

Današnji zbor, ki ima delovni značaj, naj bo namenjen predvsem temu, da spoznamo Kardelja-Speransa kot zgodovinarja, kot raziskovalca, ki je črpal iz preteklosti za sedanost in bodočnost.

Ob tem razmišljanju pozivam vse navzoče, da z enominutnim molkom počastimo spomin na umrlega Edvarda Kardelja.

Slava mu!

¹ V delegaciji so bili France Filipič, Ivan Križnar in dr. Miroslav Stiplovšek.

Janko Pleterski

ZGODOVINSKA MISEL SLOVENSKIH MARKSISTOV V ČASU SPERANSOVE KNJIGE

Minilo je štirideset let od izida knjige, kateri je avtor z izbiro psevdonima »Sperans« dal že vnaprej osrčujoč poudarek. Naslov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je naznanjal tematiko, ki je prizadevala vsakega razmišljajočega Slovenca. Znanstveno suha formulacija naslova pa je odvrčala od tradicionalnega čustvenega in moralizirajočega pristopa in navajala k stvarnemu, družboslovnemu obravnavanju.

Izid knjige Edvarda Kardelja-Speransa je bil politični dogodek prve vrste. Že po kratkem času je postalo jasno, da pomeni tudi veliko dejanje v zgodovinskem razvoju Slovencev. Bila je to poglobitna idejna priprava za vzpon slovenskega naroda do nove ravni zgodovinskega delovanja, do združitve in skrajnega napona vseh njegovih dobrih moči v boju za življenje in za uveljavitev pravice odločanja o samem sebi. Ob teh velikih dejstvih pa naj danes povemo še to, da je knjiga bila vrhunec zgodovinsko publicističnega dela slovenskih marksistov tega časa.

Leta od 1932. do 1939. lahko označimo kot čas Speransove knjige. Tako zaradi osebne dejavnosti Edvarda Kardelja v teh letih pri preučevanju slovenske zgodovine kot zato, ker je knjiga posebno viden izraz svoje dobe. Takšno poimenovanje ne pomeni, da dotlej sploh ne bi bilo zgodovinskih del, ki bi izhajala iz historično materialističnega pojmovanja naše preteklosti. Uredništvo marksistične revije »Književnost« je leta 1934. sicer res zelo odločno zatrdilo — ob članku G. Plehanova o zgodovini — da je »vsa slovenska zgodovina do danes pisana z idealističnega stališča...«¹ Že takrat pa je bilo jasno, da ta trditev bolj izraža potrebo po novem naporu priti do marksistične zgodovine kot pa pomeni ugotovitev nekega stanja.

Prizadevanja pridobiti si historično materialistični pogled na zgodovino Slovencev spremljajo slovensko delavsko gibanje, odkar je nastopilo. Ta prizadevanja so se v posameznih dosežkih uveljavila tudi v okviru slovenskega strokovnega zgodovinarstva. Dovolj je omeniti le nekaj imen starejšega rodu: Albin Prepeluh, Dragotin Lončar, Karel Slanc, Henrik Tuma. Njim slede imena mlajših, ki se publicistično pojavijo v dvajsetih letih, že povezani z revolucionarnim krilom slovenskega delavskega gibanja, in ki zore nekaj let za tem, že v Speransovem času. Imenujmo le Iva Grahorja, Dušana Kermavnerja, Vladimira Martelanca.

Slovensko strokovno zgodovino-pisje je bilo v svojem nastanku idejno in politično vezano na oba meščanska politična tabora. In res je, da je po svoji metodi bilo izvorno naslonjeno na nemško idealistično historiografijo. V okviru te metode je že pred koncem 19. stoletja, pozneje še bolj, doseglo dobre rezultate in dalo znanstvene temelje za slovensko zgodovino, še posebno za njeno prvo, fevdalno dobo. Pa vendar je imelo to zgodovino-pisje, ne oziraje se na idejne in metodološke temelje, nekaj lastnosti, ki so izvirale iz specifičnosti slovenskega naroda in bile pozneje pomembne tudi za utemeljitev metode historičnega materializma. Že samo dejstvo, da gre za zgodovino tkim. nezgodovinskega naroda, da gre za zgodovino naroda,

¹ Književnost, II, 1934, 383.

ki je v 19. stoletju še vedno močan predvsem v temeljnih družbenih plasteh, medtem ko se bitka za izoblikovanje slovenskega meščanstva šele razvija, kjer je vsa višja plast, zvezana s fevdalno preteklostjo, tujerodna, že to dejstvo samo odvrta slovenske zgodovinarje od izključnega raziskovanja zgodovine vladarjev, držav, vladajočih fevdalnih struktur. Odvrta jih torej od tematike, ki je tipična za idealistično nemško historiografijo, usmerja jih k področjem, ki več povedo o življenju Slovencev, izenačenih s temeljno kmečko ljudsko plastjo. »Kmet — ali kakor bi že skoraj smeli reči Slovenec«, opredeljuje to posebnost socialnega značaja predmeta svojega raziskovanja Milko Kos² v knjigi, ki nedvomno pomeni vrh zgodovinarske sinteze do Speransovega časa. Zato se tudi starejši slovenski zgodovinarji zanimajo za gospodarska in socialna vprašanja, zato tudi oni posvečajo posebno pozornost ne le dinastičnim, temveč tudi socialnim bojem. To zanimanje jim je vcepil že čas slovenske narodne prebuje, ki je ustvaril poseben tip pogleda slovenskega izobraženca na zgodovino svojega naroda, to je tip, ki ga najbolj poznamo iz tolikokrat navedenih vrstic Prešernovega Sonetnega venca, ki vidi kot prvo dejanje slovenske zgodovine, potem ko so predniki izgubili politično samostojnost, krvavi punt in pa ljudske boje proti Turkom. Zgodovinar Peter Radics odkrije že leta 1870 ne samo izvod znamenite pesmi o kranjskih puntarskih kmetih iz leta 1515, temveč napiše tudi razpravo, v kateri uporabi slovensko-hrvaški upor iz leta 1573 kot argument za slovenske državnopolitične zahteve.³ In gotovo je ravno navezanost slovenskega boja na politično uveljavitev temeljnih socialnih plasti bila tista, ki je že v 70. letih vodila Frana Šukljeta k zgodovinarskemu zanimanju za izvire demokratizma, k njegovemu ugotavljanju razlik med liberalizmom in demokratizmom iz različnosti socialnega temelja in različnosti socialne pobude. Seveda je marksistično zgodovino-pisje stalo pred nalogo vključiti v svojo analizo vse to gradivo in dosežke, ki jih je slovensko zgodovino-pisje že dalo. Prav značilna je v tem pogledu na videz neznatna polemična praska v letu 1937. Pod psevdonimom Fr. Klemuc je Mirko Košir v Ljubljanskem zvonu z velikim navdušenjem pozdravil razpravo Frana Zwittera o prebivalstvu na Slovenskem kot prelomnico, ki naznanja preusmeritev slovenske zgodovinarske vede k družbenim vprašanjem. Fran Zwitter se je vse te obilne hvale otresele z ugotovitvijo, da nikakor ni on začetnik gospodarske in socialne zgodovine pri Slovencih, da so o tem že zdavnaj pred njim pisali mnogi drugi avtorji. On sam le uvaja novo, sociološko metodo.⁴ Tem manj ustrezno je zato še danes označevati Speransovo knjigo le s tem, da je »pomembna... zaradi poudarka na gospodarskih in družbenih razmerah, s katerimi je zvezan narodni razvoj.«⁵

Že na začetku lahko ugotovimo, da je eden izmed pomembnih dosežkov Speransove knjige v tem, da je avtor v njej na nov način, a vendarle organsko upošteval rezultate vsega dotedanjega slovenskega zgodovinarskega dela, ga vključil v svojo analizo in mu s svojo sintezo pridobil nov pomen. K rezultatom slovenskega zgodovinarstva ni pristopil zviška in odklonilno zaradi svojega različnega idejnega in metodološkega izhodišča, marveč je v teh rezultatih spoštoval človekovo delo. Cenil ga je ne samo po idejni usmerjenosti, temveč tudi po intelektualni zmožnosti, po širini pogleda, po globini spoznanja in po izrazni, komunikativni moči. Naj bo

² Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana, 1933, 237.

³ Peter Radics, 'Ein „windisches“ Reich. V: Die Reform 9 (1870), 1630.

⁴ Fr. Klemuc, *Slovensko zgodovinarstvo na razpotju*, Ljubljanski zvon 1937, 52—56 in Fran Zwitter, »Slovensko zgodovinarstvo na razpotju«, Ljubljanski zvon 1937, 164.

⁵ *Zgodovina slovenskega slovstva*, VI. knj., Ljubljana 1969, 428.

dovoljeno ob tej priložnosti povedati, da je Edvard Kardelj leta 1970 govoril z največjim priznanjem o Ivanu Prijatelju kot slovenskem zgodovinarju; po njegovi sodbi ni Prijatelja do tega časa prekosil po izrazni moči in celovitosti pogleda še noben drug avtor, četudi marksist.

Po drugi strani ni nobenega dvoma o tem, da je uveljavljenje metode historičnega materializma v slovenskem zgodovinopisju bilo dejanje šele Speransovega časa. Kolikor je delo Speransa individualna stvaritev, toliko je resnično tudi dejstvo, da v svojem zgodovinopisnem prizadevanju ni bil osamljen in da je značilnost Speransovega časa ravno nastop vrste avtorjev, ki se problemov slovenske zgodovine lotevajo kot marksisti. Vse njihovo delovanje stoji v znamenju prepričanja in hotenja, ki ga je v svojem prvem nastopu v »Književnosti« povedal Tone Brodar (Edvard Kardelj), namreč, da stvar filozofov in družboslovcev ni samo razlaganje sveta, marveč v tem, da se svet spremeni.⁶ Ne kažemo pravega razumevanja za dejanje tega rodu, če ga označujemo predvsem s tem, da so njegovi pripadniki »pribijali dialektični materializem, zviška zavračali malomeščansko filozofiranje...⁷ Pregled zgodovinarskega dela te generacije in samega Speransa pelje k prepričanju, da ne njej ne njemu nikoli ni bil prvi namen uveljaviti in dokazovati nek nazor, temveč da jim je bilo vselej vodilo prizadevanje poiskati in opredeliti pot, po kateri se morejo sprostiti in k družbenemu dejanju usmeriti temeljne moči v slovenskem narodu, tiste moči, ki morajo po zakonitosti družbenega razvoja svojo osvoboditev uresničevati v najgloblji humanitarni celovitosti. Danes vemo, da je to bila generacija, ki je ustvarila idejne osnove in ki je potem dejansko vodila slovenski narod v najbolj kritičnih, a tudi največjih dneh njegove zgodovine. Ob uspešnosti dejanja je tem bolj pomembno ugotoviti, da je Speransova generacija uveljavila zgodovinskost kot temeljni metodološki pristop ob preučevanju aktualne problematike slovenske družbe, da je to storila v prepričanju, da je zgodovinskost edini način, ki vodi k spoznanju vseh notranjih moči slovenske družbe v njihovem medsebojnem odnošaju in spletu, odločujočem o življenju danes in jutri. Zato je Tone Brodar že prav na začetek svojega obravnavanja slovenskega vprašanja postavil tudi poskus z najširšimi črtami orisati slovenski zgodovinski razvoj, ugotoviti, da je v moderni dobi njegovo osrednje vprašanje narodno in da je to vprašanje stvar celotne družbe, da je njegovo jedro socialno in da ga v sodobnosti more rešiti le narod, v katerem se kot vodilna moč uveljavi novi družbeni faktor, delavski razred.

Pregledati zgodovinarsko delo in misel slovenskih marksistov v Speransovem času je naloga, ki bi ji mogla zadostiti le podrobna študija. Brez posebnega dokazovanja pa je jasno, da gre za družbeno zavzeto, za angažirano zgodovinopisje. Prav to mu je končno dalo njegovo zgodovinsko vrednost, čeprav je bila strokovna, znanstvena kvaliteta prvi pogoj. Zato je umestno pogledati, katera so bila tista vprašanja, ki so pomenila notranji nagib avtorjev, ob katerih se je vnemala njihova delavnost, ob katerih so se angažirali. Ne gre zdaj za splošne politične cilje in programske orientacije. Gre za vprašanja, ki se odpirajo ob reševanju konkretnih družbenih problemov. Brez trditve, da je seznam popoln, moremo navesti naslednje:

Nastanek in obstoj slovenskega naroda, dokaz njegove individualnosti in samostojne odgovornosti do svoje prihodnosti. — Problem revolucionarnega slovenskega narodnega programa. — Ugotovitev prelomnih situacij

⁶ Književnost, 1933, 238.

⁷ Zgodovina slovenskega slovstva, VI. knj., 325.

v slovenski zgodovini. — Opredelitev zgodovinske alternative med revolucijo in reakcijo, med svobodoljubjem in fašizmom. — Identifikacija socialnih sil napredka v slovenskem narodnem razvoju. — Dokaz nezmožnosti slovenskega meščanstva rešiti narodno vprašanje. — Obdelati razmerje med proletariatom in njegovo politično organizacijo ter nacionalnim gibanjem. — Ugotoviti zgodovinske osnove, ki vodijo k družbeno napredni preorientaciji katoliških množic. — Ugotovitev razrednih bojov kot temeljne vsebine zgodovine naroda, ki ga sicer gibanje za samoodločbo povezuje v politično celoto. — Ugotavljanje in uveljavljanje interesa proletariata kot interesa naroda.

Ni potrebno posebej dokazovati, da je takšno postavljanje vprašanj zgodovini bilo izraz tudi nove stopnje v razvoju subjektivnih sil delavskega gibanja samega, izraz nove kvalitete v revolucionarni koncepciji. Bilo je izraz tistega, čemur v pogovornem političnem jeziku pravimo »novi kurs« v partijski politiki.

Preglejmo najpomembnejše pojave tega novega spraševanja zgodovine po novem družbenem faktorju, pripravljajočem se poseči neposredno in odločilno v življenje naroda. Še pred nastopom Toneta Brodarja je s tega vidika reagiral na izid znane knjige Josipa Vidmarja »Kulturni problem slovenstva« Ivo Grahor. Z recenzijo v Ljubljanskem zvonu je že opozoril na potrebo znanstvenega obravnavanja narodnega vprašanja, ki ga ni mogoče skrbeti samo na kulturni vidik. Z vso vnemo je zahteval obravnavo tega vprašanja v zvezi z življenjem, kar mu pomeni življenje družbe. Pri tem je kritično pripominjal, da neuspeha ni kriv samo avtor, marveč objektivne ovire, namreč, da socialni problemi niso prav nič obdelani in je torej avtor oral ledino.⁸ Na vprašanje, ki ga je načel Grahor, je konec istega leta temeljito in argumentirano odgovoril Tone Brodar (Edvard Kardelj) s svojo v naši zgodovinski literaturi velikokrat omenjeno, a doslej še ne ponatisnjeno razpravo »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«. Izhajala je v nadaljevanjih tja do srede leta 1933.⁹ Kardelj je z njo sicer zavrnil pojmovanje slovenstva kot kulturnega vprašanja, a s tem ni zanikal njegove kulturne vsebine. Nasprotno, tudi sam je v svojem raziskovanju in pisanju v polni meri upošteval kulturno plat narodnega življenja in tudi sam ugotavljal rast slovenske zavesti in njene tvornosti, podobno kot Vidmar, preko osebnosti kulturnega življenja. Imena Trubar — Prešeren — Levstik — Cankar, katerih vrsto je postavil Josip Vidmar, se tudi pri njem postavljajo kot vrhunski izrazi slovenskega življenja, le da bolj družbeno utemeljeni.

Znano je, da je v letu 1933. slovensko narodno vprašanje vneto preučevala tudi skupina slovenskih komunistov v emigraciji. V Moskvi tkim. brigada, ki so jo sestavljali Dragotin Gustinčič, Ivan Regent in Karel Hudomalj, v Parizu pa je v pismenem stiku z njimi delal Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Ena izmed osrednjih vprašanj tedanjih diskusij je bila ocena značaja Slovenske ljudske stranke, pri čemer so se mnenja zelo razhajala. Najvidnejši rezultat te dejavnosti je izjava treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju konec tega leta.¹⁰ Javnosti neznano pa je ostalo gradivo, ki ga je ta krog pripravil. Poleg drugega je treba omeniti rokopis knjige o slovenskem narodnem vprašanju, ki jo je tedaj napisal Dragotin Gustinčič. Besedilo je ohranjeno v večjih odlomkih v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Domnevati moremo, da se je

⁸ Ljubljanski zvon, 1932, 723—730. Ponatis v: Ivo Grahor, *Zivljenje in smrt*, Ljubljana, 1968, 323—334.

⁹ Književnost 1932—1933, 5—9, 48—54, 73—79, 132—137, 163—168 in 236—243.

¹⁰ Alenka Nedog, *O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967, 365—383.

Edvard Kardelj, ko je v poznejših letih bival v Sovjetski zvezi, seznanil tudi s tem rokopisom. Iz nekega pisma Ivanu Regentu iz leta 1944 namreč razberemo, da je v času svojega bivanja v Sovjetski zvezi večkrat razpravljal z Gustinčičem in Regentom o slovenskem vprašanju. Če pogledamo kazalo h Gustinčičevi knjigi pa vidimo, da je Sperans zasnovan bistveno drugače.

Zgodovina je postala Kardeljevo trajno zanimanje in to na zelo dejaven način. Spomnimo se samo, da je že v letu 1934 izšla njegova knjižica »Potovanje skozi čas«, v kateri je na tako privlačen način približal šolski mladini gospodarsko in družbeno zgodovino človeštva.¹¹ Znano je tudi, da vsebuje njegovo poročilo o položaju v Sloveniji, ki ga je napisal 2. decembra 1934. leta na Dunaju, tudi zgodovinski del, kjer oriše razvoj kapitalizma in meščanstva v Sloveniji in analizira razredno strukturo slovenskih meščanskih strank.¹²

V tem letu so na zgodovinopisnem torišču nastopili že tudi drugi marksisti. V krščansko socialistični reviji »Beseda o sodobnih vprašanjih« se je z analizo osebnosti Janeza Evangelista Kreka lotil Ivo Grahor ene osrednjih aktualnih tem politične zgodovine. Poudaril je, da ga ne zanima toliko ocenjevanje Krekovega dela samega kot vprašanje, »zakaj nimamo Slovenci od Krekovega kulta več koristi?«¹⁴

V letu 1934. je pomemben še začetek izhajanja »Pripomb k naši prevratni dobi« Albina Prepeluha v »Sodobnosti«. Pozneje so bile važno gradivo Speransu in spodbuda Dušanu Kermavnerju za študijo o idejnem razvoju slovenskih socialistov pred prvo svetovno vojno.¹⁵

Od leta 1935 naprej je revija »Sodobnost« postala poglobljeno torišče objavljanja zgodovinskih prispevkov slovenskih marksistov. Že v tem letu je priobčil Joža Vilfan članek o Tivolski resoluciji, zasnovan polemično proti njenemu proslavljanju v slovenskem social-demokratskem krogu.¹⁶ Avtor ni le načelno zavrnil Tivolsko resolucijo samo, marveč je označil tudi zgodovinsko nezadostnost slovenske socialne demokracije v prelomnem času prve svetovne vojne, ko se ni postavila na čelo narodnostnih bojev v korist proletariata in ko je ob propadu Avstroogrske podlegla vplivom radikalnega meščanstva. V istem letniku »Sodobnosti« je izšel tudi prvi obeh za marksistično pojmovanje slovenske zgodovine tako pomembnih prispevkov Vladimírja Martelanca, napisanih v Sovjetski zvezi. V študiji z naslovom »Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju« je Martelanc izrazil namen orisati z marksističnega stališča osnovna razdobja slovenske narodne zgodovine.¹⁷ Analizo je začel z reformacijo in kmečkimi punti kot socialno prelomno dobo, v kateri se začenja formiranje slovenskega naroda. Obravnaval je dobo prosvetljenega absolutizma in slovenskega razsvetljenstva, opozoril na ljudski pomen Kopitarjevega, Čopovega in Prešernovega dela in sploh na socialno in humanistično vsebino slovenske romantike. Z mnogimi zanimivimi in izvirnimi oznakami je sledil slovenskemu razvoju 19. stoletja. Ob letu 1848. je opozoril na obstoj tudi naprednega toka v slovenski politiki, obenem pa pojasnil Marxove

¹¹ Janko Svetina, Pot marksistične misli med mlade ljudi, Delo, 15. februar 1979, 15.

¹² Janko Pleterski, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, 303–304.

¹³ Ivo Grahor, Dr. J. Ev. Krek. V: Beseda o sodobnih vprašanjih, 1934, 25–27, 52–55, 73–77, 105–110, 121–127 in 140–145.

¹⁴ Ivo Grahor, Odgovor g. Josipu Gostinčarju, Krekovemu sodelavcu. V: Beseda o sodobnih vprašanjih, 1934, 112.

¹⁵ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana, 1938. Dušan Kermauner, Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo.

¹⁶ Joža Vilfan, Tivolska resolucija. Sodobnost, 1935, 245–249.

¹⁷ V. A., Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju. Sodobnost, 1935, 502–515.

ocene politike avstrijskih Slovanov, da bi jih ostro ločil od negativnih vrednotenj Slovanov v nacistični argumentaciji! Poglavitno dejstvo zanj je nastop slovenskega osvobojenega kmeta, v boju za katerega pa liberalizem, spričo šibkega razvoja meščanstva, ki izgubi zvezo z naprednimi tokovi v Evropi, obnemore in olajša zmago klerikalizmu. Za prelomno obdobje svetovne vojne ugotavlja Martelanč odsotnost jasne zavesti o povezanosti med potjo k socialni in nacionalni osvoboditvi in ugotavlja tudi politične učinke dejstva, da je z valom jugoslovanstva po letu 1917 demokratično, nacionalno osvobodilno in socialno pobarvani Krekov katolicizem skoro neomejeno zavladal v slovenskem življenju.

Iz leta 1936 je treba omeniti dva prispevka Joža Vilfana in sicer razpravljanja ob knjigi Rude Jurčeca o Kreku¹⁸ in ob knjigi Frana Zwittera o razvoju prebivalstva na Slovenskem.¹⁹ Lahko bi rekli, da je Vilfan iz Jurčecovega dela iztislil dosti več kot pa avtor sam. Recenzija pomeni osnutek prve marksistične analize klerikalizma na Slovenskem v njegovi zgodovinski in funkciji, analizo, ki ugotavlja konflikt ne v Kreku, marveč v sedanji generaciji tega tabora. Z vsem priznanjem piše Vilfan o Zwitterovi knjigi, ki odpira ne samo pogled v razvoj temeljnega socialnega faktorja slovenskega obstoja, temveč omogoča tudi razmišljanje o pomenu propadanja pokrajinskih gospodarstev in njihovega vključevanja v vseobsežna državna gospodarstva v primeru, ko je na pokrajinsko gospodarstvo vezan obstoj posebnega naroda. Odklanja trditvev, da je skupna država Slovencev, Hrvatov in Srbov zgodovinska paralela k nemškemu zedinjenju, kajti gre za obstoj Slovencev kot naroda. Zwitterovo ugotovitev, da vprašanje, koliko more neka dežela preživljati prebivalstva, ni odvisno le od narave, marveč tudi od sistema, uporabi za sklep o pravici in nujnosti, da se Slovenci bore za socialistični sistem.

V letu 1937 so nastopili še novi avtorji. Njihovo zgodovinarsko delovanje je bilo pomembno tudi zato, ker je seglo v praznino, na katero so prav tedaj opozorili študentje zgodovinarji v boju za utrditev položaja slovenske univerze. »Historični klub DSFF«, je rečeno v njihovi izjavi, »smatra za svojo dolžnost, da opozori akademsko mladino in po njej vso slovensko javnost na to, kako se na slovenski univerzi slovenska zgodovina predava oziroma kako se z njo ravna!...« Da imamo univerzo in sicer edino slovensko, da pa se na nji ne predava slovenska zgodovina! Kar izve študent o njej, izve pri eni tedenski uri, ki jo prostovoljno dodaja svojemu delu profesor, ki ima dekret za drugo stolico...²⁰ Sposobnost slovenske zgodovinske znanosti govoriti tudi o najaktualnejših vprašanjih narodnega obstoja in to po poti globoke družbene analize, je v tem letniku dokazal izid razprave Frana Zwittera o koroškemu vprašanju.²¹ Poleg krajše študije Dragotin Lončarja o Franu Škuljetu in študije o Majniški deklaraciji Vlada Vodopivca, je iz tega letnika Sodobnosti treba omeniti predvsem zadnji Martelančev prispevek iz Sovjetske zveze.²² Naslovil ga je »Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije«. Dušan Kermavner pravi, da je v tem sestavku »pisec iz tolikšne časovne in prostorne daljave pokazal takšno vživetost v spreminjajoče se slovenske razmere, kakor da bi bil ves čas živel sredi njih«. Ta pripomba se seveda nanaša na aktualno misel v sestavku, medtem ko je bila Martelančeva zgodovinska misel izraz

¹⁸ Sodobnost, 1936, 236—239.

¹⁹ Joža Vilfan, Problem naše maloštevilnosti. Sodobnost, 1935, 562—567.

²⁰ Fran Petre, Državni proračun in univerza, Sodobnost, 1937, 135.

²¹ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost, 1937, 145—153, 218—223 in 320—330.

²² Dragotin Lončar, Fran Škulje kot politik, Sodobnost, 1937, 93—96.

Vlado Vodopivec, Majniška deklaracija, prav tam, 374—381.

A. V., Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije, prav tam, 193—207.

globokega proučevanja in življenjsko zrele sodbe. Le bežno omenimo, da vidi Martelanc začetek slovenske narodne zgodovine v kmečkih puntih in reformaciji, brez katerih bi Slovenci kot narod izginili, se asimilirali. Posebnost njegovega pogleda na slovensko zgodovino je, da vidi poleg že omenjenega začetnega obdobja in poleg dogajanja v dobi imperializma kot osrednjo periodo sklenjen ves čas od razsvetljenstva in narodnoosvobodilne romantike do taborov oziroma leta 1871. V vsej osrednji dobi vzdržuje slovenski razvoj po njegovem mnenju zvezo z naprednimi tokovi v Evropi. V letu 1848 je zanj predvsem pomemben nastop poglavitnega slovenskega faktorja kmeta in njegova osvoboditev. Razumljivo, da ga v imperialističnem obdobju prav posebej zanima problem odnosa delavskega in narodnega gibanja. Pregleda različne koncepcije in tokove v slovenski socialdemokratski stranki in kot največjo vrednoto poudari stališča Ivana Cankarja. Že v dobi balkanskih vojn je Cankar intuitivno dojel nujno potrebo, da se boj za narodno osvoboditev spoji z bojem za socializem. Tudi v odločilnih dogodkih let 1917—1918, piše Martelanc, je bil Cankar tisti, ki je s svojim globokim in daljnovidnim razumevanjem potreb in nalog slovenskega ljudstva in posebej slovenskega proletariata, najgloblje posegel v stvarnost dogajanja. S posebnim zaupanjem v pozitiven razplet obravnava Martelanc tudi problem diferenciacije v slovenskem klerikalnem taboru. Njegovo zaupanje ni preprost optimizem, marveč rezultat preučevanja zgodovine notranjih tokov v tem taboru samem. Do kraja odklanja možnost, da bi mogel klerikalni tabor imeti še naprej vodilno vlogo v slovenskem političnem življenju, vendar pristavlja: »To pa nikakor ne sme pomeniti, naj se omalovažujejo oziroma podcenjujejo notranji procesi radikalizacije in idejno politične polarizacije... SLS je stranka, ki združuje v svojih vrstah ogromne množice slovenskega delovnega ljudstva. Politična vzgoja, ki jo je dala tem množicam v slovenskem narodnem duhu in v duhu demokratičnih, deloma socialistično pobarvanih načel, je stvar, ki je ni mogoče kar tako izbrisati. Prepričani smo, da je tudi med osnovnimi kadri SLS mnogo ljudi, ki jim je bila omenjena politična vzgoja veliko več kot preprosta taktična poteza. Vemo, da so se ti ljudje vzgajali v duhu narodnega svobodoljubja in ljubezni do ljudstva, v duhu krščanskega humanizma in političnega demokratizma, ki se je često zelo težko dal vezati z reakcionarnim duhom...«

Poglavitno znanstveno publicistično dejanje tega leta je bil izid knjige spominov Henrika Tume z dopolnilnimi razpravljaji Dušana Kermavnerja.²³ S to knjigo se je slovenski zgodovinski zavesti predstavila osebnost najbolj profiliranega in v najširše družbene razsežnosti vpetega politika na Slovenskem v dobi prve velike krize imperializma. Z njegovim spominjanjem in še posebej z urednikovimi dopolnili sta v zgodovinskem razpravljanju zasedli svoje pravo mesto tako Primorska s Trstom na eni strani, kot tudi vprašanje slovenskih orientacij v prelomnih letih 1917—1920. Aktualnost in dinamičnost te problematike je knjigi zagotovila prodoren uspeh in trajen pomen, vse do današnjega dne. Manj opaženo je tedaj ostalo, da nakazuje knjiga tudi alternativni koncept slovenske zgodovinske poti po letu 1917, drugačen od Cankarjevega in drugačen od tistega, ki je Cankarja vključil v svojo revolucionarno akcijo.

Leto 1938 je že leto pisanja Speransove knjige. Za to leto je značilen bogat in dinamičen nastop novega avtorja, Borisa Zihnerla. Tu gre za razprave »Dve razdobji fašizma na Slovenskem«, »Iz poglavja o narodnih tra-

²³ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi*. Knjigo uredil D. K., Ljubljana, 1937.

dicijah«, »Temelji rasne teorije«, »Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti« in pa »Za Masarykovo dediščino«. ²⁴ Ziherlove študije so bile večkrat ponatisnjene in jih zato bolje poznamo tudi danes. V svojih razpravljanih o aktualnih vprašanih je Ziherl zgodovinar, ki zelo uspešno in bistrovčno išče vse tisto v slovenski preteklosti, kar je slovenski družbeni in demokratični razvoj bodisi pospeševalo, bodisi zaviralo. Zelo globoko prodira z analizo socialnih faktorjev in njihovega dialektičnega razvoja, slovensko dogajanje uspešno povezuje z evropskim. Učinkovito povzdigne vse tisto, kar bi pripomoglo k napredni usmeritvi slovenskega človeka v času, ko piše. Njegovo prvo zanimanje je problem oživitve puntarske tradicije slovenskih kmetov, ki čakajo kot Matjaž, da postanejo spet samostojni činitelj v slovenskem življenju v zvezi z delavstvom. Proti fašizmu, ki se sklicuje celo na samoodločbo narodov, poudarja neločljivo povezanost boja za nacionalno svobodo vseh narodov z bojem za demokracijo, vsak napredek v demokraciji pa je uspeh ljudskega boja, katerega ne zastopa nihče drugi kot ljudstvo samo.

Iz starejšega gradiva je Dušan Kermavner objavil odlomek iz Tumove študije o slovenskem narodnem razvoju, napisane še med svetovno vojno. ²⁵ Celoto socialističnega idejnega razvoja od začetka stoletja do svetovne vojne pa je sistematično obdelal v drugem svojem velikem delu, v spremni študiji k Prepeluhovim pripombam k naši prevratni dobi, izdanim zdaj v knjižni obliki. ¹⁵ Še danes je to temeljno delo za zgodovino socialne demokracije na Slovenskem pred prvo svetovno vojno, posebej pa še za delovanje tistih izobražencev, ki so se ji pridružili. Iz te tematike je Kermavner v »Sodobnosti« še posebej obravnaval svetovni nazor Ivana Cankarja. Zanimiva opažanja o Tumi kot politiku je objavil Joža Vilfan. ²⁶ Zadel je v jedro Tumovega problema, opozoril je na zev, ki je ostala odprta med njim in svetom.

Iz dela zgodovinarjev je v »Sodobnosti« to leto izšla razprava Frana Zwittra o Nemcih na Slovenskem, tu so tudi odlomki iz dela Frana Petreta o ilirizmu na slovenskem. ^{26a}

Vsa ta dejavnost je ustvarila že novo občutje. Izrazil ga je Dušan Kermavner, ko je ugotovil: »Danes si utira pot krepka težnja po globji kritični analizi naše preteklosti, kar izpričujejo vse številnejši, dotlej žal le splošni poskusi.« ²⁷ Tudi Joža Vilfan je zapisal, »kako nam manjka sintetična slika naše zgodovine zadnjega pol stoletja.« ²⁸ Globalno zgodovinsko samospoznanje Slovencev, ki so videli, da stoje neposredno pred novim prelomom, je postala pereča družbena naloga. Trenutek je našel svojega človeka. V začetku leta 1939 je izšla Speransova knjiga.

S tem smo pri poglavitnem povodu današnjega zborovanja. Čeprav smo se zbrali, da bi izrazili svoje priznanje njenemu zgodovinskemu in zgodovino-pisnemu pomenu, vemo, da je tukaj ne moremo izčrpno zgodovinarsko razčleniti. Deloma je to storil ob izidu tretje izdaje Bogo Grafenauer. ²⁹ Prepričan pa sem, da bomo tudi potem, ko bo takšna delovna razčlemba opravljena do kraja, knjigo vedno jemali v roke predvsem zato, da bi se iz nje kot celote kaj naučili.

²⁴ *Sodobnost* 1938, 42—52; 97—103 in 143—153; 214—220; 318—329 in 431—441; 528—533.

²⁵ K. D., Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju, *Sodobnost*, 1938, 195—202 in 253—262.

²⁶ Joža Vilfan, *Politik ali vzgojitelj*, *Sodobnost*, 1938, 79—83.

^{26a} Fran Zwitter, *Nemci na Slovenskem*, *Sodobnost*, 1938, 483—497.

Fran Petreč, *Vrazovo pojmovanje ilirizma*, prav tam, 33—40, 123—128 in 170—176.

²⁷ *Sodobnost*, 1933, 195.

²⁸ *Sodobnost*, 1933, 79.

²⁹ *Zgodovinski časopis*, XXIV, 1970, 312—333.

Ni naš namen ponoviti vsega, kar je Edvard Kardelj o svojem delu in njegovem značaju sam povedal. Naj opozorimo na pri nas najmanj znani in menda še ne prevedeni uvod, ki ga je napisal za nemško izdajo v letu 1971.³⁰ Tu pravi med drugim, da ni bil njegov namen raziskovati v prvi vrsti zgodovino slovenskega naroda, pač pa to zgodovino politično teoretično tolmačiti, kar naj bi bilo v tistem času prispevek k odločitvi slovenske narodne politike na zgodovinskem razpotju.

Ob tem pa je treba opozoriti še na druge odlike knjige. Kardelj je izdelal samostojen koncept slovenskega zgodovinskega razvoja in ga je tudi prvi, če odštejemo popularne poskuse in enciklopedične članke, izdelal za celo časovno obdobje slovenske zgodovinu, od začetkov, do dni, ko je knjigo pisal. Izpolnil je ravno tisto nalogo, ki je specifična za zgodovinsko vedo, ki jo ta vedno kot takšna mora in more opraviti, namreč, obseči celoto dogajanja tako časovno kot tudi po področjih človekovega delovanja, združiti v svojem sintetičnem zajemanju vse vidike družboslovja, od gospodarstva, politike, sociologije in prava, do jezikoslovja, literarne vede in kulturne zgodovine. Izpolnitvi te naloge zgodovinopisja se je Kardelj v svoji knjigi najbolj približal. Knjiga je sinteza, ki v svoji celotnosti daje celovit odgovor na zastavljeno vprašanje. Pri tem dosežku so nedvomno enako pomembne vse tri lastnosti dela: poglobitev v snov, metoda historičnega materializma, ustvarjalnost duha.

V današnjem času lahko marsikdaj in marsikaj beremo o krizi zgodovine kot znanosti. Pisци ponujajo različne izhode. Nedvomno je zelo tehten tisti, ki ga je nedavno priporočil Edvard H. Carr, znani angleški zgodovinar sovjetske revolucije, ki se sam politično gotovo ne prišteva k revolucionarnemu socializmu. A kot človek in zgodovinar zahteva od zgodovinopisja naslednje: »Zgodovina mora govoriti ljudem, da bi jim pomagala postati boljši, biti jim mora orožje v bojih današnjega dne in orodje za izgradnjo prihodnosti«.³¹

Tej zahtevi, izrečeni dandanes, gotovo lahko pritrdimo. Sperans pa je njen smisel v celoti in častno izpolnil že v letu 1939. S tem svojim dejanjem je postavil slovensko zgodovinsko znanost v tisti družbeni položaj, na katerem nikoli ni mogla zapasti občutku jalovosti, postavil jo je v položaj dejavnega soustvarjalca našega življenja.

Treba je omeniti, da je Sperans že v svojem času presegel tudi pojmovanje nalog zgodovine, kakršno je takrat uveljavljala sovjetska doktrina. Presegel je tisti ožji, utilitarni smisel, ki ga je ta doktrina zgodovini vsiljevala, ko je od nje zahtevala, naj bo veda o politiki, ki poučuje množice o boju za oblast in njeno ohranitev.³² V Speransovi uresničitvi je zgodovina veda o poteh k osvoboditvi človeka.

Svoj osebni odnos do zgodovine kot vede je Sperans izrazil, ko je opozoril na zanimivo dejstvo, da je bil — poleg jezikovnega — prvi teren delovanja narodno se prebujajoče slovenske inteligence — zgodovina. Zgodovina naj bi po Linhartovem namenu dokazala, da je tudi za slovenski narod mesto pod soncem. In čisto »linhartovska« je Speransova ogorčena obramba zgodovinske zasluge slovenskega naroda, ko pravi: »Če jih danes neki zapadno-evropski rasistični ideologi imenujejo 'zgodovinski gnoj', tedaj pozabljajo, da so Slovenci s svojimi telesi 300 let branili tisto kulturo,

³⁰ Edvard Kardelj, Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen. Europa Verlag. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971, 7—8.

³¹ Geschichte. Objektivität und Parteinahme in der Geschichtsschreibung. Von José Fontana und Edward H. Carr als Interview-partner. Rowohlt. Reinbek bei Hamburg, 1979, 115.

³² Pravda, 27. januar 1936. Cit. po S. Dornik (Boris Žihler), Sovjetsko zgodovinopisje na novih potih? Ljubljanski zvon, 1938, 93—96.

s katero se oni danes ponašajo... Ko so po taborih branili slovenski tlačani svoje življenje in evropsko kulturo, so nemški cesarji in njih plemstvo zasledovali z vojnimi pohodi svoje lastne dinastične in razredne cilje... Vsi ti pohodi pa so napravili teren za dobičkonosne kupčije tujih trgovcev in bankirjev. Takšna je bila vloga tujih »kulturträgerjev« na naših tleh.«³³

Nedvomno je posebnega pomena, da je Kardelj svojo knjigo zasnoval upoštevajoč celotno slovensko zgodovino, da je vključil vanjo tudi fevdalno dobo. Pritegnil jo je ne samo zato, ker je potrebna za razumevanje slovenskega narodnega gibanja, ker je potrebno poznanje gospodarskih in kulturnih razmer slovenskega ljudstva ob vstopu v epoko kapitalizma. V tej dobi je našel tudi začetke samostojnega družbenega razvoja Slovencev, prve boje za obrambo te samostojnosti v razvoju, našel je v njej dokazov za svojo temeljno tezo: »Revolucionarni nastopi, tudi če se končajo s porazom, so vselej dokaz žive sile naroda. Narod, ki molče trpi zatiranje, je obsojen na pogin.«³⁴

Sperans je periodizacijo slovenske zgodovine zasnoval samostojno. Razlikuje se tudi od Martelančeve. Slovenskega zgodovinskega razvoja ni ločeval od velikih evropskih tokov, a hkrati se je oprl na faze avtonomnega dogajanja v slovenski družbi. Temeljna črta, ki jo zasleduje, je vloga in subjektivizacija družbenih razredov v njihovem antagonističnem in dialektičnem razmerju. Vsi družbeni subjekti, vse zgodovinske osebe nastopajo pri njem v dialektični razvojnosti, nenehno jih vidi v delovanju nasprotij v njih samih in v okolju, v vsakem kulturnem in političnem pojavu išče in najde tisto, kar vodi naprej, in to izloči od onega, kar se veže na preživelo. V vsem vidi življenje, ne okostenelih formul in figur. Kot primer takega dialektičnega obravnavanja lahko navedemo njegova opozorila na tisto pozitivno in novo, kar je mogoče ugotoviti v sicer tako negativno ocenjenem protagonistu protireformacije na Slovenskem, Tomažu Hrenu.

Kar je pri Speransovem delu stalnica, to je interes za proces človeškega uveljavljanja temeljnih ljudskih plasti in razredov. Od njihovega položaja meri smer in pomen gibanj drugih dejavnikov v družbi. Druga stalnica je zanj revolucija. Ne kot sredstvo osvojitve oblasti, marveč kot način svobodnega bivanja človeka. Ključnega pomena v njegovem delu je razčlemba in negativna presoja ravnanja slovenske narodne politike v marčni revoluciji leta 1848. Boj za slovenske narodne pravice je zgodovinsko upravičen in učinkovit le s pozicij revolucije.

V moderni fazi slovenske zgodovine ga zanima vprašanje boja razredov za vodilno vlogo v narodu, boja, ki se prekriva z vprašanjem dominacije družbenega interesa razreda kot interesa naroda. V konceptiji rešitve slovenskega narodnega in socialnega vprašanja povzdigne Ivana Cankarja ne le kot zgodovinsko osebnost, marveč kot opredelitev. Zelo jasno zavrne konceptijo čakanja na tujo revolucijo v letih 1917—1918, organsko poveže jugoslovansko osamosvojitve z bojem za družbeni napredek in s tem zavrne utvaro nadnacionalno pojmovane revolucije. V tej svoji zgodovinski usmeritve sega že v probleme, ki jih je odprla šele doba po drugi svetovni vojni, ko iz dneva v dan doživljamo dokaze, da dozdevna nadnacionalnost v resnici pomeni le novo obliko dominacije.

V knjigi spregovori Sperans tudi bralcu neposredno. Poglavitni sklep, ki mu ga namenja, je napoved: »Prav sedaj, ko se zdi, da je triumf reakcije nad napredkom najpopolnejši, je reakcija najbližje svojemu polomu!«³⁵

³³ Sperans (Edvard Kardelj), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana, 1939, 59—60.

³⁴ Sperans, o. c., 62.

³⁵ Sperans, o. c., 254.

Danes vemo, da je ta napoved bila v celoti upravičena in pravilna. Če pa se vprašamo, ali ima zgodovinar nalogo in pravico dajati takšne napovedi za prihodnost, potem moramo reči, da je to, posredno ali neposredno, celo njegova dolžnost. Dolžnost prav marksističnega zgodovinarja, saj zanj še posebno velja, naj ne bo le eksplikativno, marveč tudi prognostično, ker to je le način izražanja usmeritve k spreminjanju ne pa zgolj razlaganja sveta.

Razumljivo je, da je po izidu Kardeljeve knjige notranja nuja slovenskih revolucionarjev po zgodovinskem pisanju popustila. Delo pa se je vendar nadaljevalo. Že v začetku poletja leta 1939 je izšla študija Borisa Zihlerla »Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov«.³⁶ Bila je to pomembna »dodelava« Speransa, ki je v marksistično analizo slovenskih kmečkih puntov v večji meri vključila dogajanja iz slovenskega razvoja. Cela številka »Sodobnosti« je bila posvečena 150. obletnici francoske revolucije. Bilo je očitno, da želi uredništvo utrditi splošno usmeritev k iskanju revolucionarnega izhoda iz aktualnega položaja, kakršno je svetoval Sperans. S prispevki v tej številki so sodelovali Boris Furlan (Racionalizem in revolucija), Dušan Kermavner (Socialna vsebina francoske revolucije), France Mesesnel (Umetnost in revolucija), Fran Zwitter (Francoska revolucija v sodbi poznejših dob) in Filip Kalan (O francoski pisariji).³⁷

Spremenjeni mednarodni in notranji položaj po sklenitvi sovjetsko-nemške pogodbe o nenapadanju in po začetku druge svetovne vojne je za kratek čas odvrnil pozornost od preučevanja slovenske zgodovine. Še pred temi svetovnimi dogodki začeto polemično razpravljanje Dušana Kermavnerja z naslovom »Legenda o Simonu Gregorčiču in legenda o Henrikumu Tumi« se je raztegnilo do konca leta.³⁸ Čeprav je bilo izprva videti, da gre za polemiko proti pisanju dr. Antona Breclja o Tumi in Gregorčiču in za vprašanja politične zgodovine Goriške, se je končno moglo razbrati, da avtor pravzaprav preklicuje tisto, kar je sam preveč priznavalnega napisal o Tumovem konceptu revolucije. Zdaj izjavlja, da je vprašanje poti k revoluciji dobro razumel in izrazil Ivan Cankar. Šlo je za nekakšno prilagoditev Speransovemu konceptu. Levičarsko odklanjanje narodnoosvobodilnega boja v letih 1917—1918 je kot koncepcijo revolucije zavrnil kmalu zatem tudi Boris Kidrič.

Razprava Borisa Kidriča »Evropske krize in slovenski narod« je zadnje zgodovinsko dejanje tega kroga pred fašističnim napadom na Jugoslavijo.³⁹ Začela je izhajati v septembru 1940, ko je vojna že pokazala novo smer in ko je Slovincem znova zagrozila nevarnost fašistične agresije. Kidričevo razpravljanje ni dokončano, a tudi takšno, kakršno je izšlo, je pomenilo novo analizo aktualnega trenutka na zgodovinski poti Slovencev. V žarišče razčlenbe je postavljeno eno samo vprašanje, zvezano z enim samim klicem: V tretji evropski krizi mora biti pot slovenskega naroda usmerjena napredno, revolucionarno, brezpogojno mora biti zvezana z novim svetom, ki že živi in gigantsko snuje!

Kidričeva razprava je zasnovana in uresničena kot usmerjena analiza obnašanja političnih subjektov slovenskega naroda na ozadju ugotavljanja stopnje njegove socialne razvitosti in to v dveh evropskih krizah, v času marčne revolucije 1848 in v času ob koncu prve svetovne vojne. Vse razpravljanje preveva hotenje preprečiti, da bi se napačne usmeritve in zmote

³⁶ Sodobnost, 1939, 302—312.

³⁷ Sodobnost, 1939, 262—276, 276—287, 288—292, 292—299, 299—302.

³⁸ Sodobnost, 1939, 385—404, 490—500, 537—546 in 609—619.

³⁹ A. Javor (Boris Kidrič), Evropske krize in slovenski narod, Sodobnost, 1940, 385—390, 440—452 in 490—499.

subjektov ne ponovile. To ne velja le za tiste iz vrst meščanstva. Gre tudi za zrelost pogleda političnih sil delavskega razreda na vprašanja nacionalne in socialne revolucije.

V istem duhu je Boris Kidrič polemično nastopil tudi s kritiko »Staroslovencev« Ivana Prijatelja, v tem okviru pa tudi proti Bratku Kreftu, ki je uveljavljal mnenje, da je bilo za protirevolucionarno ravnanje Hrvatov in Slovakov v letu 1848. krivo nerazumevanje, ki ga je pokazala madžarska revolucija za njihove narodne težnje in potrebe.⁴⁰ V nadaljevanju polemike, ki je dobila širši odmev z odprtim pismom Joke Žigona v »Sloveniji« v obrambo Ivana Prijatelja, je Boris Kidrič, ob vsem priznanju celotnemu delu Prijatelja, še enkrat izrekel svoje opozorilo: »Reakcionarni vitez nacionalnih koristi se je prej ali pozneje, vendar zmeraj razkril kot kruta resnica o dostikrat pogubni nacionalni škodi. Zato življenjski interes maledga naroda naravnost terja, da njegovi sinovi izrujejo iz ljudske zavesti tradicijo reakcionarnega ravnanja iz 'nacionalnih razlogov'.«⁴¹

Ker je bilo jasno, da pomeni beseda o odnosu do marčne revolucije predvsem način opredeljevanja odnosa do Sovjetske zveze in da je reakcionarno uveljavljanje 'nacionalnih koristi' predvsem pomenilo povezovanje z nemškimi in italijanskimi fašizmom, odločitev poštenih Slovencev ni bila težka. Slovenska zgodovinska zavest je bila v bistvu demokratična in svobodoljubna, slovansko čustvovanje pa njen trajen element.

V eni svojih zadnjih izjav je Edvard Kardelj ugotovil, da je akcija revolucionarjev v letu 1941. bila uspešna, ker so znali upoštevati stopnjo zgodovinske zavesti slovenskega človeka. Dodajmo k tej ugotovitvi še eno: Sperans in zgodovinska misel slovenskih marksistov v njegovem času sta tudi sama pripomogla k oblikovanju slovenske zgodovinske zavesti v smislu, da je mogla biti tvorna v odločilnem boju za obstanek naroda in za njegovo notranjo osvoboditev.

⁴⁰ A. Javor (Boris Kidrič), Pripombe k slovenski literarni zgodovini, Sodobnost, 1940, 314–516 in 556–561.

⁴¹ A. Javor (Boris Kidrič), Nekaj besed v odgovor, Sodobnost, 1941, 85–87.

²⁴ Sodobnost, 1938, 42–52, 97–103 in 143–153; 214–220, 318–329 in 431–441; 528–533.

Ignacij Voje: BESEDA OB PROGLASITVI EDVARDA KARDELJA ZA ČASTNEGA ČLANA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Poverjena mi je izjemna čast in dolžnost, da po tem, ko smo slišali uvodno predavanje, predložim posmrtno proglasitev Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo je na svoji seji 24. oktobra 1978 sklenil predložiti občnemu zboru, ki bi ga sklical ob proslavi 40-letnice izida Speransa, v potrditev sklep o imenovanju Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. Edvard Kardelj je bil z odločitvijo odbora seznanjen in je dal svoje soglasje.

Utemeljitev sklepa društvenega odbora o predlogu za imenovanje Edvarda Kardelja za častnega člana je naslednja:

Slovenski zgodovinarji, zbrani na izrednem občnem zboru Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani — kraju, kjer je bila pred štiridesetimi leti napisana in objavljena knjiga »Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, smo posvetili ta zbor preučevanju nastanka te knjige, njenega mesta v idejnem združevanju slovenskega ljudstva v borbeno skupnost Osvobodilne fronte slovenskega naroda in njenega pomena za uveljavljanje marksistične metode v slovenskem zgodovinopisju. Ob obletnici nastanka dela, ki je izjemnega pomena v slovenski najnovejši zgodovini nasploh in v slovenskem zgodovinopisju, pred katero so bila z njim postavljena bistvena nova raziskovalna vprašanja in poti njihovega razreševanja še posebej, smo izvolili avtorja te knjige, Edvarda Kardelja, za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. S tem izjemnim in najvišjim naslovom našega društva izražamo Edvardu Kardelju svoje priznanje in hvaležnost za obe strani njegovega zgodovinskega dela: na področju zgodovine in na področju zgodovinopisja.

Dano v Ljubljani, dne drugega marca 1979. leta.

Vaša tako številna prisotnost na izrednem občnem zboru izpričuje soglasje k predlogu odbora, zato si dovoljujem razglasiti posmrtno imenovanje Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo.

Diplomo o tem imenovanju bo posebna delegacija, kot je dogovorjeno, naknadno izročila vdovi Edvarda Kardelja tovarišici Pepci Kardelj.¹

Po sklepu pripravljalnega odbora predlagam, da pred nadaljevanjem današnjega zbora delegacija v sestavi: dr. Ferdo Gestrin, dr. Dušan Nečak in prof. Majdka Orel-Jančar položi venec na grob našega častnega člana Edvarda Kardelja in se v imenu nas vseh poklonu njegovemu spominu.

¹ V delegaciji so bili Darja Mihelič, dr. Ignacij Voje in dr. Miroslav Stiplovšek, diplomo pa so tovarišici Kardeljevi izročili dne 3. aprila 1979.

SLOVENSKI ZGODOVINARJI, ZBRANI NA IZREDNEM OBČNEM ZBORU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO, V LJUBLJANI-KRAJU, KJER JE BILA PRED ŠTIRIDESETIMI LETI NAPISANA IN OBJAVLJENA KNJIGA "SPERANS, RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA" - SMO POSVETILI TA ZBOR PREUČEVANJU NASTANKA TE KNJIGE, NJENEGA MESTA V IDEJNEM ZDRUŽEVANJU SLOVENSKEGA LJUDSTVA V BORBENO SKUPNOST OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA IN NJENEGA POMENA ZA UVELJAVLJANJE MARKSISTIČNE METODE V SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU. OB OBLETNICI NASTANKA DELA, KI JE IZJEMNEGA POMENA V SLOVENSKI NAJNOVEJŠI ZGODOVINI NASPLOH IN V SLOVENSKEM ZGODOVINOPISJU, PRED KATERO SO BILA Z NJIM POSTAVLJENA BISTVENA NOVA RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN POTI NJIHOVEGA RAZREŠEVANJA SE POSEBEJ, SMO IZVOLILI AVTORJA TE KNJIGE

Edvarda Kardelja

ZA ČASTNEGA ČLANA
ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO.

S TEM IZJEMNIM IN NAJVIŠJIM NASLOVOM NA SEGA DRUŠTVA IZRAŽAMO EDVARDU KARDELJU SVOJE PRIZNANJE IN HVALEŽNOST ZA OBE STRANI NJEGOVEGA ZGODOVINSKEGA DELA: NA PODROČJU ZGODOVINE IN NA PODROČJU ZGODOVINOPISJA.

DANO V LJUBLJANI, DNE DRUGEGA MARCA TISOČDEVESTODEVETINSEDEMESETEGA LETA.

TAJNIK

Enya Misič

PREDSEDNIK

dr. F. V. Vojta

Metod Mikuš

ČASOVNI OKVIR NASTANKA SPERANSOVE KNJIGE

Danes točno vemo, da je Speransova knjiga izšla 29. januarja 1939, kar je povedal Kardelj sam malo pred smrtjo; na eni od ciklusa oddaj RTV Ljubljana Teh naših petdeset let pa je tudi sam povedal, da je od ustanovnega kongresa KPS, torej od zgodnje pomladi 1937 do 1. konference KPS aprila 1938, dozorevala v njem misel, da je treba globlje obdelati stališče komunistov do narodnega vprašanja, do vprašanja slovenstva, do zgodovinskih nalog, ki jih mora nase prevzeti delavski razred zaradi zaščite obstanka in svobode slovenskega naroda.

Terminus a quo in terminus ad quem dozorevanja zamisli o knjigi je torej podan. Misel je tako dozorevala v precej prelomnih letih svetovne in domače, slovenske in jugoslovanske zgodovine, v letih 1937 do 1938.

V *svetovni zgodovini* ta leta s kopico poprejšnjih vzrokov in posledic pomenijo prvi in zelo viden poraz tako imenovanih zahodnih demokracij, prve fašistične agresije brez primere, nejasno začetno vlogo SZ kot evropske velesile in prvo oblikovanje dveh velikih antagonističnih blokov. V *slovenski oziroma jugoslovanski zgodovini* pa moremo poleg vplivov svetovnih dogodkov opaziti tudi slovenske in jugoslovanske posebnosti, ker zgodovina se pri nobenem narodu ne ustavi, če je živ in zdrav organizem.

Nedvomno je vse to vplivalo tudi na nastajanje Kardeljeve knjige, a koliko je bilo še potrebnih vseh mogočih analiz in predpripravljalnega dela, si lahko misli vsak, ki se je kdaj ukvarjal z znanstvenim delom. Kar je bilo torej potrebno za nastanek te knjige, ni nastalo v enem letu. Tudi ne trdim, da so vse postavke v knjigi točne (mislim na 1. izdajo). Trdim pa, da tedanja jugoslovanska policija knjige ni preganjala zaradi tega, temveč zato, ker jo je napisal marksist-zgodovinar, kateremu je trajno vrednost tega dela in vseh Kardeljevih del potrdil plebiscit vseh naših narodov in tudi poštenih mislecev vsega sveta.

Ne moremo seveda taksativno naštevati vseh tujih in domačih vplivov na Kardeljev ezopovski stil in vsebino v knjigi. Vsekakor pa so vplivali takratno svetovno naraščanje agresivnosti fašizma in nemoč domačih in tujih meščanskih demokracij, predvsem pa nujna domača in tuja zahteva, najti pot iz vse te zmede, zakaj šlo je za obstanek slovenskega naroda in svetovne demokracije.

* * *

Dve najmogočnejši sili v takratnem svetu, ZDA in SZ, sta že vplivali na takratno Evropo. Prva bolj z gospodarsko in še posebej s finančno krizo, za vplive druge pa je bila potrebna racionalna vera v pravilnost njenih temeljnih idej in njihovo praktično izvajanje. Druge štiri evropske velesile je španska državljanska vojna preoblikovala v dva bloka, fašističnega in zahodno demokratičnega. Prvi blok je že pokazal pravo oboroženo agresijo, drugi pa, prav ob tej agresiji, politiko neintervencije in nevtralnosti, čeprav je bil povezan z vsemi evropskimi državami s pogodbami o vojaški pomoči, če bi prišlo do napadov. Toda že ob začetkih fašističnih oboroženih napadov je vsa ta velika demokracija naenkrat postala majhna

in pripravljena je bila pomagati samo z dobro in pomirjevalno besedo pa tudi z moralnim pritiskom.

Vrh in varuh vsega takratnega miru naj bi bilo Društvo narodov, ki je kmalu pokazalo svojo nemoč, čeprav je Francija, takrat čedalje bolj korumpirana velesila, poskušala v njem igrati poglavitno vlogo in poskušala Društvo narodov prepričati, naj bi jo branili vsi, če bi bila napadena, sama pa je za svojo obrambo storila bore malo. Res je, zgradila je mogočno Maginotovo linijo, komaj pa je bila zgrajena, so Nemci precej nedvoumno govorili, da jo bodo obšli brez strela.

Na katerih temeljih sta bila zgrajena bloka vseh štirih velesil? Po nemških nacističnih trditvah je fašistični blok temeljil na boju proti boljševiški nevarnosti in na boju proti vsaki akciji, v kateri bi bila udeležena tudi Sovjetska zveza. Nemški nacisti so bili odločno proti vsaki kolektivni varnosti in Hitler je večkrat poudarjal, da so vse regionalne pogodbe v bistvu vojaške zveze, ogrel se je le za dvostranske nenapadalne pogodbe s svojimi sosedi, za katere je vedel, da jih bo prej ali slej napadel. Nekoliko bolj zgovoren je bil Mussolini, ki je trdil, da je demokracija infektivska bolezen boljševizma, da sta nedeljivi mir in kolektivna varnost iluziji in da nekaj velja le oboroženi mir in oljna vejica na osmih milijonih bajonetov. Začetek konsolidacije v Evropi je le os Rim—Berlin.

V demokratičnem bloku je Velika Britanija poudarjala, da je le ona porok pravega miru, zato mora biti tudi dobro oborožena. Bila je proti cepitvi sveta po ideologijah, bila je proti izolaciji Nemčije in za enakopravno partnerstvo s SZ. Francija pa je venomer govorila o nedeljivem miru in kolektivni varnosti in da nobena vojna v Evropi ne more biti lokalizirana, da je treba skleniti še več pogodb, tudi s SZ, računati pa tudi na moralno solidarnost ZDA.

Kam naj bi se torej naslonila Jugoslavija, sprta sama v sebi zaradi velikih notranjih protislovij in kot privesek Francije nemočna na znotraj in na zunaj? Tako se sprašuje tudi Kardelj. Jasno je, da vidi možnost opore v SZ in ne v zahodnih demokracijah, ki so v času dozorevanja njegove knjige že temeljito popustile v tako imenovani češkoslovaški ali sudetski krizi, o kateri je Kardelj precej zapisal.

Ob teh le na kratko omenjenih poglavitnih značilnostih obeh blokov in spričo takratne še nejasne vloge sovjetske zunanje politike je že bilo mogoče reči, da se po anšlusu 1938 začeta sudetska kriza ne bo srečno končala. Zato je Kardelj takrat jasno poudaril, da je edina rešitev naslonitev na lastne sile in na resnične demokratične sile v svetu. Te so vsekakor obstajale, ne pa še organizirane v takratnih začetnih oblikah ljudskih front, kot so bile kasneje že vidne v močni antifašistični koaliciji. Kardeljeva veličina ni samo v poudarku naslonitve na vse te sile, temveč tudi v drugem delu njegove zahteve, da naj bo ta naslonitev enakovredno partnerstvo, pa naj bodo sopartnerji še tako veliki in močni.

Če je šel anšlus in njegove žalostne posledice tako mimo ušes zahodne demokracije, da se ni ganilo niti Društvo narodov, pa je Chamberlain že na začetku sudetske krize zelo jasno povedal, da še ne ve, ali more britanska vlada garantirati, kaj bo storila, čeprav obstaja anglo-francoska pogodba o pomoči češkoslovaški republiki. Zato svetuje, naj se sudetsko vprašanje reši tako, da ne bo trpela integriteta češkoslovaške države. Le samo nekoliko drugače je isto povedal francoski ministrski predsednik Daladier, da je sveta dolžnost pomagati ČSR.

Kakšna bo torej ta pomoč? Obe velesili sta bili pogodbeno vezani s ČSR, pa tudi SZ, a s klavzulo, da bo ta pomagala, če bo pomagala tudi Francija.

Velika Britanija je poslala v Prago posredovalca, in kot pravi Chamberlain sam, preizkušene strokovnjaka, lorda Runcimana. Le SZ je takoj protestirala, da je to grobo vmešavanje v notranje zadeve ČSR, rezultat tega posredovanja pa je bil precej razumljivi ultimat obeh demokratičnih velesil Francije in Vel. Britanije, naj ČSR izpolni Hitlerjevo zahtevo po okrnitvi češkoslovaške države. Razumljivo je, da je Hitler ta ultimat sprejel z obema rokama in ga je samo še dopolnil v znanem memorandumu, da je za miroljubno rešitev.

Tako se je začetek septembra sudetska kriza zelo zaostrila. V Franciji, kjer je takrat še bila vlada ljudske fronte, sta začela Daladier in njegov zunanji minister nenadoma trditi, da Francija za vojno pravzaprav ni pripravljena, upala pa sta na pomoč ZDA. Sledila so znana Chamberlainova potovanja v Obersalzberg in razprave o mirni rešitvi sudetske krize so se nadaljevale.

Sedaj šele so Beneš in njegovi demokrati spregledali, kam vse to vodi na njihovi poti, na katero so napačno stopili že na začetku svoje države. Vendar so 17. septembra naredili edino pogumno dejanje, objavili so preki sod za sudetsko ozemlje, razpustili nacionalsocialistično stranko Sudetskih Nemcev in za njenim voditeljem razpisali tiralico, uvedli so v vsej ČSR izredno stanje, kar je povzročilo množičen beg Nemcev iz ČSR, ki jih ni bilo tako malo, namreč tri milijone in pol. Žal je ta pogum trajal le malo časa. Sledila sta zgoraj že omenjeni britansko-francoski ultimat o odstopu sudetskega ozemlja in Hitlerjev memorandum. To in taka je bila ultimativna miroljubna rešitev in Hitler je drugič ponovil svojo znano laž, da je to njegova zadnja teritorialna zahteva v Evropi.

Šele za tem se je 21. septembra oglašil sovjetski komisar za zunanje zadeve Litvinov. Dejal je, da je SZ takoj ob nemoči Društva narodov svetovala vse potrebno za rešitev miru, niso pa njeni nasveti vzbudili nikakršne pozornosti. Povedal je, da je SZ pogodbeno zvezana s ČSR, vzdržala pa se je slehernega vmešavanja v njene notranje zadeve pri pogajanjih s Sudetskimi Nemci. Ni svetovala ne dati jim kocesije niti jih zavrniti. Vlada ČSR tudi ni vprašala, ali bo SZ izpolnila svojo posebno obveznost. To jo je vprašala le francoska vlada in sovjetska ji je odgovorila, da bo prišla na pomoč z vsemi sredstvi, ki so ji na voljo in predlagala je že sestanek vojaških osebnosti. Do vsega tega pa ni prišlo in češkoslovaška vlada je dobila še ultimat od poljske vlade, naj odstopi tešinsko območje, od madžarske pa, naj odstopi Podkarpatsko Rusijo.

Češkoslovaška vlada ni naredila zadnjega pogumnega koraka, čeprav je imela dobro oboroženo vojsko. Zakaaj ne, je bilo dosti ugibanja, danes pa je znano, da je imel Hitler tedaj slabšo in manjšo vojsko, pa tudi jasno, da more že navadna nesramnost in izsiljevanje voditi do navideznih uspehov. Češkoslovaška vlada se je zatekla le k neracionalni veri, da narod sv. Vaclava ne bo suženjski narod, da zaupa v velike zahodne demokracije itd. Vsiljuje se nam analogija z letom 1968, vendar je treba reči, da so bile to pot, 1968 okoliščine mnogo težje, in to v vsakem pogledu.

Nimam na voljo dokumentov, ki bi povedali, zakaaj ob obljudi, da bosta porok za nove meje okrnjene Češkoslovaške, obe zahodni demokraciji in zakaaj omenjata ti še tretjo, a novo velesilo, Italijo, in ne več SZ. Če se spomnimo, kar smo že rekli, da Hitler ni hotel slišati ničesar o SZ, je moč goče sklepati, da sta obe demokraciji ugodili Hitlerju tudi v tem.

Tako je po usodnih dneh 27. in 28. septembra 1938 ostala samo še zahteva demokratičnega in fašističnega tabora, naj se sudetsko vprašanje reši na miren način, to je s pogajanjem. Daladier je močno hvalil, kako precizni so bili vsi francoski varnostni ukrepi, predvsem pa veliko delo francoske diplomacije, ki da jo je bilo čutiti skoraj v vseh evropskih prestolnicah. Tako je 29. septembra 1938 prišel München.

Pravilno je takrat govoril samo torijevec Churchill, da se mora na grožnje diktatorja odgovoriti le z odporom, ne pa s predajo.

* * *

Prepričani smo lahko, da je za vso to glavno vsebino vedel tudi Kardelj in od tod tako močno poudarjanje, zanašati se na lastne sile, a le kot enakopravni partnerji sodelovati tudi s SZ. Od tod nam more postati tudi jasno, zakaj se je naša OF na začetku imenovala Protimperialistična fronta.

Tako je Sperans stalno navzoč v naši in svetovni takratni stvarnosti, v času kar nemogoče cepitve in drobitve slovenskih sil, kar je bilo vse prej kot kakršno koli poroštvo, doseči enotnost slovenskega naroda. Tu gre v resnici samo za eno: razredna cepitev slovenskega meščanstva je šla svoja pota, in to neprava. Za nobeno od teh poti se niso še odločile slovenske množice. Kam bodo šle te, je bilo v tem času temeljno vprašanje.

O tem je bilo napisanega že mnogo, držal pa se bom pri razmišljanju o tem — na veliko žalost že posthumnega dela — naše mnogo obetajoče zgodovinarke Alenke Nedogove, Ljudskofrontovska gibanja v Sloveniji od 1935. do 1941. leta, Ljubljana 1978. Gibanjem, ki jih ta knjiga omenja, daje Sperans veliko prostora v svoji knjigi, in to po pravici. Nekatera od teh so, kar moremo danes zelo točno zapisati, svojevrstni studenci, ki so se počasi in vztrajno zlivali v vsenarodno slovensko osvobodilno gibanje. Nikdar pa se ne bi, če bi jih ne znal nihče pravilno usmerjati. To je ena od velikih Kardeljevih zaslug.

Znane stvari o govoru Dimitrova in o sklepih kominterne o ustanovitvi ljudskih front — po vsej verjetnosti celo proti Stalinovi volji — in o neuspehih enotnih front po svetu bomo na tem mestu opustili. Ne dopušča nam tudi čas, da bi omenili zanimivo Zvezo delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve leta 1922, o kateri si upam — sicer še z zelo majhno rezervo — trditi, da je to predhodnik ljudske fronte in torej — časovno — ne samo slovenska, temveč evropska in svetovna posebnost. Le ne bomo Slovenci majhni tam, kjer skoraj da nismo!

Šestojanuarska diktatura 1929 je sprožila zlasti v Sloveniji zanimivo posebnost. Ker so bile politične stranke formalno prepovedane, njihova dejavnost pa pravzaprav ne, je pri nas nastala vrsta različnih gibanj, ki so se zbirala ob svojih na novo ustanovljenih glasilih. Vsa ta glasila so bila sicer na zunaj nekam nevtralna, prav to pa je privabljalo ljudi, a kmalu je bilo mogoče ugotoviti, kdo je v resnici za njimi, ali Slovenci ali Jugoslovenarji, moglo pa tudi reči, da ima to ali ono gibanje zdrave tendence, drugo zopet ne, za nekatera tudi to, da poskuša skrivati osebne ambicije nekdanjih političnih ljudi, pa tudi ambicije dotlej vsaj na zunaj nepriznanih tako imenovanih javnih in kulturnih delavcev.

Ob vsej tej pravcati poplavi gibanj je bila Kardeljeva prva in zadnja misel tale: kdo bo prevzel pravo vodstvo teh gibanj, od katerih so bila nekatera skorajda množična, na primer gibanje bojevnikov iz 1. svetovne vojne, gibanje kmetov ob šenčurskih, komendskih in mengeških dogodkih

itd. Kdo bo ta gibanja, od katerih so vsa večja imela stično točko boja proti diktaturi, povezal, kdo jih bo povezal z vzporedno začetno akcijo za delavsko akcijsko enotnost in kdo z napredno, predvsem mlado slovensko inteligenco tega ali onega političnega tabora?

Če lahko postavljamo začetke te organizacijsko še nepovezane ljudske fronte že v leta 1931 do 1933, katerim je sledilo gibanje Ljudske pravice 1934, lahko rečemo, da je ta prva faza slovenske ljudske fronte dosegla svoj višek za časa petomajskih volitev 1935, čeprav je takrat Kardelj zapisal, da je vse to še neobgljena klica širokega ljudskega gibanja.

To je res, a prav to začetno gibanje je šlo po Kardeljevi zaslugi neprenehoma v širino in globino, kar so zelo jasno pokazale že številne diferenciacije v teh gibanjih. Tako lahko opazimo v letih 1936 in 1937 (v času priprav in ob ustanovnem kongresu KPS) kar dvoje razvojnih faz, fazo kmečko-delavskega gibanja in fazo Slovenske ljudske fronte, ki ju je v najrazličnejših akcijah čutili že tudi na terenu.

Vendar ljudsko frontovsko gibanje le še ni bilo dovolj široko in globoko, kar nam pokaže takratno že doseženo združenje in pridruženje slovenskih demokratičnih sil. Ne sme nas motiti, če je takratno slovensko vodstvo SSJ prav v tem času izstopilo iz tega gibanja, veliko pomembnejše je, da so ostale trdno v gibanju vse takratne tri slovenske sindikalne organizacije in poleg tega še: Kmečko demokratično gibanje pod vodstvom mariborskega dr. Kukovca, manj trdna skupina Mačkovega gibanja v Sloveniji pod vodstvom dr. Lončarja, pristaši bivše SLS, avtonomisti in sestavljavci ljubljanskih punktacij, mlada JNS, skupina okrog tednika Slovenija, ki se je načelno že šest let bórila za slovenski politični program, skupina bojevnikov, skupina slovenskih razumnikov, zlasti skupina okrog revij Sodobnosti in Ljubljanskega zvona, in naposled tudi tiste slovenske gospodarske organizacije, ki so v svojih glasilih odločno zahtevale preureditev jugoslovanske države.

To so bila le vodstva in številčno še vedno ne velika skupina. Manjkale so množice, in to slovenske katoliške ljudske množice, in prav vključitev teh je Kardelj neizprosno zahteval. To so bile tiste latentne sile slovenskega naroda, ki so v NOB pokazale višek zmogljivosti slovenskega naroda. Te prebuditi in aktivizirati, tem pokazati, kod in kam. In uspehi so se pokazali, so bili in bodo.

Zadnji zunanji višek v razvoju ljudske fronte, že v času, ko je bila Kardeljeva knjiga napisana, so bile decembrske volitve 1938. Res je, JRZ je dobila 78 % glasov in ljudskofrontovska opozicija le 20 %. Lahko pa rečemo, da je bila to udarna sila za naprej, ki se je stoddstotno obrestovala pozneje.

Dovolite mi tale kratki zaključek. Smisel in namen referata je bil, pokazati, da so dogodki, domači in tuji, vplivali tudi na oblikovanje Kardeljeve knjige. Toda, dogodki vplivajo — bolj ali manj — na nas vse, a ne tako in v taki meri, kot so na Kardelja. Le on je bil, je in bo ostal slovenski in jugoslovanski Sperans in Krištof Vodnik.

Predvojna fotografija Veitove tiskarne na Viru pri Domžalah. Na posnetku stoji lastnik Veit povsem na levi strani, v skupini na desni strani pa so njegovi tiskarji

Od maja 1980 je na poslopju nekdanje tiskarne vzdana spominska plošča z naslednjim besedilom:

V Veitovi tiskarni so leta 1939 natisnili delo EDVARDA KARDELJA-SPERANSA »RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«, ki je postalo pomemben idejni temelj za združevanje naprednih sil v boju za nacionalno in socialno osvoboditev. V tiskarni so tiskali tudi drugo revolucionarno literaturo, med NOB pa je oskrbovala partizanske tiskarne.

24. 5. 1980

Kulturna skupnost Domžale
Zgodovinsko društvo za Slovenijo

France Filipič

OKOLIŠČINE IN POTEK NASTAJANJA »SPERANSA«

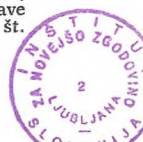
Leta 1957 je Edvard Kardelj v uvodu k drugi izdaji »Speransa« o nastajanju te svoje znamenite narodnopolitične študije zapisal: »Največ dela pri »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« sem opravil v ljubljanskih zaporih, kjer sem bil večji del leta 1938.«¹

Dejansko je bil Edvard Kardelj v letu 1938 dvakrat v preiskovalnem zaporu v Ljubljani, prvič od 22. januarja do 26. marca, in drugič od 9. junija do 8. oktobra, skupaj torej nekaj več kot pol leta. Manjši del tega časa je prebil v policijskih zaporih, večji del pa v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani na Miklošičevi cesti. Prvič je bila sprožena proti njemu preiskava v zvezi z obtožbami v sodnem procesu proti Pavlu Tepini in tovarišem, ki je potekal v letih 1934 in 1935 pred Državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu,² in v zvezi z obdolžitvijo, da se je v obdobju od konca 1934 do januarja 1938 večji del, ko se je mudil v tujini, zadrževal v Sovjetski zvezi.³ Edvardu Kardelju se je posrečilo vse obdolžitve ovreči, tako da je bil postopek proti njemu ustavljen. Drugič je bil v preiskovalnem zaporu skupaj z Milanom Apihom, Francem Vrnčem, Milošem Zidanškom, Brankom Diehlom, Slavkom šlandrom in Pepco Maček osumljen članstva v Komunistični stranki Slovenije in udeležbe na njeni prvi konferenci, 17. in 18. aprila 1938. Kot že prvič v tem letu, se je tudi tokrat končala sodna preiskava brez uspeha, tako da je bila vsa skupina postopoma konec septembra, v prvih oktobrskih dneh in v začetku novembra 1938 izpuščena iz zopora.⁴

¹ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, Državna založba Slovenije, stran XIII.

² Sodba v tem procesu je bila izrečena v Beogradu pred Državnim sodiščem za zaščito države 8. marca 1935 (D. S. br. 45/34, ACK ZKJ). Edvard Kardelj je bil na tem procesu obtožen komunističnega delovanja, zlasti še zveze z Zoranom Dujcem in Bojanom Kraigherjem. Neposredni udeležbi na procesu se je odtgnil z umikom v ilegalo v drugi polovici novembra 1934, z odhodom na Dunaj in čez čas od tod naprej v Sovjetsko zvezo. Dne 30. januarja 1935 je Državno sodišče za zaščito države (preiskovalni sodnik) izdalo za njim tiralico.

³ Edvard Kardelj se je mudil v Sovjetski zvezi, v Moskvi, od konca 1934. leta pa do konec januarja 1937. Bil je predavatelj na KUNMZ in na Leninski šoli. V začetku februarja je na povratku v Savinjski dolini. Na osnovi okrožnice, ki jo je KPS o tej konferenci razpošiljala po pošti (»Sklepi prve konference komunistične stranke Slovenije, aprila 1938«), katere primerek je prišel policiji v roke, — in šifriranega pisma Milana Apiha, ki ga je ta 17. maja 1938 odposlal političnemu obsojencu Bojanu Kuglerju v Sremsko Mitrovico, pa ga je policija prestregla, — v tem pismu je v ezopovskem jeziku tudi poročal o I. konferenci KPS — je bila zgoraj naštetih sedmérica aretirana. Od 25. junija 1938 so bili vsi aretirani iz policijskih zaporov premeščeni v jetnišnico okrožnega sodišča v Ljubljani in najprej razmeščeni posamično po različnih celicah (Milan Apih, celica 110, Miloš Zidanšek, celica 104, Slavko Slander, celica 90, Edvard Kardelj, celica 104, Franc Vrnč, celica 89, Branko Diehl, celica 131 in Pepca Maček, celica 172). Na njihove vztrajne zahteve in potem ko so zagrozili z gladovno stavko, so Milana Apiha, Miloša Zidanška, Slavka Šlandra, Edvarda Kardelja, Franca Vrnča in Branka Diehla premestili v skupno sobo v drugem nadstropju jetnišnice, s pogledom na Miklošičevo cesto, po demonstracijah za češko-slovaško, septembra 1938, v času sudetske krize, pa v pritličje. Skupaj z navedenimi sta bila zaprta še tudi Valentin Marinko in Franc Kumše, oba v preiskavi zaradi komunističnega delovanja. Glej preiskovalni spis Apih Milan in ostali, Okrožno sodišče v Celju, X, Kzp 1145/38 (Državno sodišče za zaščito države — D. S. br. 13/38 in Okrožno sodišče v Ljubljani, X, Kzp 2613/38), Zgodovinski arhiv CK ZKS; Teleks, 16. 2. 1979, stran 23 — članek Milana Apiha »Sperans v zaporu«. Tito je 8. julija 1938 o aretaciji Edvarda Kardelja in ostalih poročal Moši Pijadeju v Sremsko Mitrovico v sestavku »Pismo za opekarne«, Arhiv CK ZKJ, fond »Robija« št. 4854, IV 20-5, objavljeno v Josip Broz Tito, Zbrana dela, IV. knjiga, Ljubljana, 1979, stran 53, in v sestavku Josip Broz Tito »Poročilo o partiji (od Walterja, Jugoslavija«, Arhiv CK ZKJ, fond »Komunistična internacionala«, 1938/27, objavljeno v Josip Broz Tito, Zbrana dela, IV. knjiga, Ljubljana, 1979, stran 89. Podrobnejši podatki o aretaciji so tudi v poročilu banske uprave dravske banovine notranjemu ministrstvu 5. 1. 1939, glej Arhiv Slovenije, banovina, oddelek II, št. 37581/9. Franc Kumše, izjava, pri avtorju: Milan Apih, izjava, 18. 11. 1969, pri avtorju.

Ti podatki seveda samo osvetljujejo neposredne okoliščine priprave rokopisa »Speransa« za tisk.

Nekoliko širši okvir je okoliščinam in poteku nastajanja »Speransa« zarisal s podatki, ki jih je objavil v različnih sestavkih⁵ Ciril Vidmar, založnik Kardeljeve knjige. »Naša založba«, ki jo je Ciril Vidmar vodil in je v tem času veljala kot založba sotrudniškega kroga revije »Sodobnost«, je med leti 1936 in 1941 izdala nekaj literarnih in publicističnih del izjemnega pomena.⁶

Neposredno po svojem izpustu iz preiskovalnega zaporu, 26. marca 1938, se je Edvard Kardelj, s posredništvom Dušana Kermavnerja, seznanil s Cirilom Vidmarjem.⁷ Na prvem sestanku z njim, ki je potekal v kavarni »Zvezda« v Ljubljani,⁸ je izjavil, da je pripravljen napisati večje knjižno delo o razvoju slovenskega narodnega vprašanja, in ob tem navedel, da mu je Lovro Kuhar-Prežihov Voranc pred meseci v Parizu svetoval, naj se glede izdaje te knjige obrne na Našo založbo, oziroma na Cirila Vidmarja kot njenega vodjo.⁹ »Iz tega pogovora sem spoznal«, je zapisal Ciril Vidmar leta 1969 v članku »še zmeraj aktualno«, »da je imel Kardelj koncept za celotno knjigo že izdelan«, dostavljajoč, da se je to potrdilo nekaj dni kasneje, ko mu je že prinesel Kardelj na dom besedilo za propekt z vso razčlenjeno vsebinsko razporeditvijo in točno navedbo naslovov posameznih poglavij, tako da je kakšnih štirinajst dni kasneje propekt že lahko izšel. »Seveda,« je zaključil svoje navedbe Ciril Vidmar, »ni bil avtor naveden s pravim imenom, temveč si je izbral psevdonim »Sperans«.¹⁰

Edvard Kardelj je, kot lahko sklepamo iz teh podatkov, temeljno pripravljalo delo pri oblikovanju koncepta za knjigo torej opravil konec januarja, v februarju in v marcu 1938, to v prvem preiskovalnem zaporu, knjigo samo pa je pričel pisati šele po tistem, ko si je zagotovil založnika; tako je še pred 9. junijem 1938, ko je bil ponovno aretiran, založniku že oddal uvod in dvoje ali troje poglavij.¹¹ V zaporu je nato, kot je znano, delo teklo naprej in prvih sedem poglavij »Speransa« je bilo verjetno napisanih pred 8. oktobrom 1938, ko se je končalo tedanje avtorjevo bivanje v zaporu. Vsekakor sta zadnji poglavji, osmo in deveto, nastali znatno po vrhuncu češkoslovaške krize, po podpisu Münchenskega sporazuma (v noči od 29. na 30. september 1938). Kajti osmo poglavje »Speransa«, ki ima značilen naslov »V objemu novih tokov«, s svojo obširno analizo zgodovinskega procesa in družbenega ozadja dogodkov, ki so pripeljali do kapitulacije obeh »zahodnih demokracij«, Anglije in Francije, na pogajanjih v Münchnu, iz-

⁵ »Pred 18. leti«, Slovenski poročevalec, 31. julija 1957; »Še zmeraj aktualna«, Delo, 19. aprila 1969; »Izreden, prelomen kulturnopolitični dogodek«, Komunist (slovenska izdaja), 9. februar 1979; »Spomini na Speransov čas«, Delo, 15. februarja 1979.

⁶ Med drugim je »Naša založba« izdala Masarykovo Svetovno revolucijo, Mauroisovo Zgodovino Anglije, Mathiezovo Francosko revolucijo, spomine dr. Henrika Tume Iz mojega življenja z »urednikoviimi dopolnitvami« dr. Dušana Kermavnerja, Iljina Priroda in ljudje, Petra Bucka Tragedija Češkoslovaške, Borisa Zihlerla (Stanka Dornika) O Sovjetski zvezi, Prežihovega Voranca Požganico, Doberdob in Samorastnike, slednje z uvodom Josipa Vidmarja, Miška Kranjca Prostor na soncu in Do zadnjih meja. Edvarda Kardelja (Speransa) »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je izšel v nakladi 1500 izvodov.

⁷ Po izpustu iz zaporu se je Kardelj takoj zopet znašel sredi političnega dela, obenem pa je poskusil zdaj, ko se je legaliziral, najti možnosti, da bi si s publicističnim delom zagotovil osnovna sredstva za preživljanje. Tako je, med drugim, v pismu, ki ga je poslal 1. aprila 1938 Josipu Brozu Titu v Pariz (ne vedoč, da se je Tito medtem že vrnil v domovino), poizvedoval, če bi mu mogel Tito najti možnosti, da bi dopisoval v jugoslovansko časopisje v Ameriki, tako da bi na ta način prišel do honorarjev, poudarjajoč, da se bo sicer znašel brez sredstev v »skrajno slabem položaju«. (Kardeljevo pismo Titu »Dragi prijatelj«, Ljubljana 1. aprila 1938. Arhiv CK ZKJ, fond Kominterneta, 1938/18).

⁸ Glej opombo št. 5.

⁹ Dejansko je Edvard Kardelj v tem času odigral določeno posredniško vlogo med Prežihovim Vorancem in Našo založbo ob tem, ko je v Sloveniji iskal najboljše možnosti za natis Prežihove literature. To je razvidno iz že zgoraj omenjenega pisma, ki ga je Kardelj napisal 1. aprila 1938 Titu, v katerem sporoča med drugim, da naj Val. (Voranc) svoje literarne produkcije ne odda prej, dokler mu ne bo pisal. (Glej opombo št. 7).

¹⁰ Glej opombo št. 7.

¹¹ Izjava Cirila Vidmarja, 23. februarja 1979.

pričuje kljub prizadetosti, s katero je napisano, obširnejši razgled na panoramno dogodkov in že tudi nekako časovno distanco do dogajanja, podajajoč zaključke, ki se sočasno vgrajujejo kot temeljni elementi v celovitost takratne slovenske marksistične publicistike. Predvsem lahko ugotavljamo, kako se je razprava od notranjepolitičnih vprašanj obrnila v tem poglavju k poudarjeni analizi zunanjepolitičnih dogodkov, »ker je danes«, kakor je Kardelj zapisal, »treba gledati na naše narodno vprašanje v prvi vrsti v luči mednarodnih odnošajev«, hkrati ob tem pa opozarjajoč, da bi napravili največjo napako, »če bi pričakovali, da bo razplet mednarodnih dogodkov avtomatično rešil naše vprašanje«. Zelo natančno lahko določimo tudi nastanek devetega poglavja, ki mu je dal avtor naslov »Bodočnost slovenskega naroda«; kajti to poglavje že odsvita zgodovinsko dogajanje, ki sega v prve novembrske dni leta 1938. Avtor namreč navaja kot svarilen primer usodne zgodovinske zmote takratno ravnanje Slovakov, ugotavljajoč, kaj lahko zadene majhen narod, če se veže na reakcionarne sile in postane njihovo oporišče — ob dejstvu, da je 2. novembra 1938 Belvederska razsodba zunanjih ministrov Nemčije in Italije v ozemeljskem sporu med Češkoslovaško in Madžarsko odvzela Slovakom Madžarski v korist znatne dele narodnega ozemlja.¹²

V drugi izdaji »Speransa«, leta 1957, je Edvard Kardelj pod uvod, ki ga je za to priliko sicer nekoliko razširil, postavil datum november 1938. S tem je pač hotel povedati, da je bila knjiga ob tem datumu leta 1938 napisana.¹³ Nato je bila knjiga v tisku kakšne dva do tri mesece. Sam datum izida knjige ni povsem zanesljiv, morda 26. januar ali 26. februar 1939, kot piše Ciril Vidmar v svojem prvem povojnem članku,¹⁴ ali 29. januar 1939, kot je navedel dr. Metod Mikuž 14. februarja 1979 v Delu.¹⁵ Knjiga, ki jo je natisnila tiskarna Veit in drug v Viru pri Domžalah, je bila po izidu sicer zaplenjena, s čimer sta avtor in založnik že prej računala, toda 800 prednaročnikov jo je, še preden je šla v cenzuro, vendar, zahvaljujoč dejstvu, da je založnik skoraj celotno naklado tik pred zaplenbo skrivaj spravil iz tiskarne, dobilo v roke in tudi večino ostale naklade je založnik v naslednjih tednih naskrivaj razpečal; tako je policija zasegla le nekaj desetnih izvodov.¹⁶

Zanimiv vpogled v nastajanje »Speransa« nam nudi ohranjeno Kardeljevo rokopisno gradivo, ki vsebuje obsežno zbirko avtorjevih izpisov iz različnih znanstvenih in publicističnih del, ki jih je uporabljal pri snovanju svoje študije, in tudi precejšnje število njegovih razglabljanj, ugotavljanj in spoznanj o družbeni problematiki zgodovinske poti slovenskega naroda skozi stoletja. Pri prebiranju tega rokopisnega gradiva lahko sledimo Kardeljevemu snujočemu duhu na področja filozofije, sociologije, ekonomike, političnih ved in zgodovine v njegovem vselej izjemno kritičnem odnosu do materije, ko si utira pot skozi soodvisnost podatkov k znanstveni sintezi.¹⁷ Omenimo naj, da so mnogi zapisi skoraj dosledno oprem-

¹² V reviji »Dejanje«, št. 11, stran 337 in 338, je Jože Zemljak sočasno objavil pod naslovom »Belveder« oceno zgodovinskih razsežnosti te razsodbe.

¹³ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1957.

¹⁴ Pred 18. leti, Slovenski poročevalec, 31. julij 1957.

¹⁵ Metod Mikuž: Slovencem je kot Sperans in Vodnik pokazal pot iz narodnostne smrti. Delo, 14. februarja 1979.

¹⁶ Podatki Cirila Vidmarja, glej opombo št. 5.

¹⁷ Ta seznam rokopisnega gradiva vsebuje predvsem podatke, ki so napisani strnjeno in se jih je dalo v dovoljni meri razbrati: Zap si z označbo »osebna pripomba«: Tivolska resolucija; O vlogi osebnosti v zgodovini; O razpadu Avstrije; O položaju slovenskega kmeta pred letom 1848; K razvoju slovenskega delavskega gibanja (o vzrokih oportunitizma v delavskem gibanju), marec (maj?) 1938; Jugoslovansko gibanje (o protislovju njegovega progresivnega in reakcionarnega značaja); Teorija in slovenska socialna demokracija, februar 1938; Demokratizacija Avstrije; Preporodovci; Politika slovenskih liberalcev, februarja 1938; Slovenski liberalci, februarja 1938; Razvoj kapitalizma na Slovenskem, februarja 1938; Razkol

ljeni z oznako »osebna pripomba« in so najpomembnejši med njimi, ki včasih preraščajo v majhne, zaključene študije, opremljeni tudi z datumom nastanka — v glavnem februar ali marec 1938; to vsekakor potrjuje našo domnevo, da je potekalo prav v teh dveh mesecih osnovno delo pri izoblikovanju idejnega in vsebinskega koncepta »Speransa«.

Tako smo osvetlili neposredne okoliščine in potek nastajanja »Speransa« v časovnem obdobju od januarja pa do novembra 1938, ko je avtor opravil pri zasnovi in pisanju knjige največ dela. Toda naše raziskave bi ostale nepopolne, če si ne bi poskusili odpreti razgledov na okoliščine in potek tistega širšega in dolgotrajnejšega ustvarjalnega procesa, ki je obsegal celo več let avtorjevega snovanja in katerega končni rezultat je bilo to delo, tako izjemno v slovenskem zgodovinopisju nasploh.

Prav gotovo ni odveč, da se vprašamo, kakšne so bile pobude, ki so avtorja napolnile, da se je lotil obravnave tako zahtevne snovi in ob tem poskusimo tudi dognati, kakšen namen je pisec pravzaprav zasledoval z objavo tega dela?

V uvodu k drugi izdaji »Speransa« je Edvard Kardelj zapisal, da se mu je nasploh celotno obravnavanje problemov nacionalnega vprašanja porajalo v teku let kot neposreden odziv na politično prakso, in da je bil nje-gov namen, ko je snoval »Speransa«, napisati izrazito politično teoretično delo kot prispevek h konkretni politični akciji, kar pa ni izključevalo objektivnih znanstveno-raziskovalnih nagibov.

Že konec leta 1932 je začel Edvard Kardelj v prvem letniku »Književnosti«, mesečnika za umetnost in znanost, katerega ustanovitelj je bil pokrajinski komite KPJ za Slovenijo, urednik pa Bratko Kreft, objavljati svojo prvo študijo o nacionalnem vprašanju. »Narodno vprašanje kot znanstveno vprašanje« je bil naslov tega daljšega prispevka, v katerem je pod psevdonimom Tone Brodar zavrnil, kot se je izrazil, z marksističnih pozicij ne dovolj celovita izhodišča, s katerih je tedaj Josip Vidmar v svoji, sicer znameniti knjigi »Kulturni problemi slovenstva« obravnaval slovensko narodno vprašanje.¹⁸ Vidmarjevi knjigi je sicer priznaval veljavo kot protestu proti unitarističnemu zanikovanju slovenske narodne biti, toda očital ji je predvsem, da se kulturnih problemov slovenstva ne da obravnavati izoli-

v katoliški stranki (v devetdesetih letih); Slovenska katoliška stranka, februarja 1938; K slovenski zgodovini (razvoj blagovnega gospodarstva in kmetije), marca 1938; Mariborski program 1865; Zedinjena Slovenija pred državnim ustavotvornim zborom 1848; Pomen prvobitne akumulacije za Slovence, marec 1938; Italija in Slovenci, 1848; K razvoju kapitalizma na Slovenskem, marec 1938; Odkod parola Zedinjene Slovenije?; Hrvatska politika 1848, februar 1938; K slovenski politiki, 24. februar 1938; Poreklo slovenskega oportunitizma, marec 1938; O Kreku, marec 1938; Krek o socialnih bojih, marec 1938; K slovenskemu nacionalnemu vprašanju, maj(?) 1938; Čemu so imeli duhovniki tako vlogo in jo imajo še danes?, februar 1938; Novi družbeni pojavi niso hermetično ločeni od starih; O nastanku Avstro-Ogrske, marec 1938. — V rokopisnem gradivu so navedene sledeče publikacije: Dušan Lončarevič: Entstehung Jugoslawiens; Karl Marx: 18. Brumaire Louisa Napoleona; Dr. Fran Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje; Levstikov zbornik (Janez Logar, Levstikov boj s prvaki); Albert Mathiez: Francoska revolucija; Dr. Dragotin Lončar: Politično življenje Slovencev; Dr. Rudolf Horvat: Najnovija doba hrvatske povijesti; Albin Prepeluh: V boju za zemljo in svobodo; Dinko Tomašič: Politički razvitak Hrvata; Cerkev v boju sedanjosti — Pastirsko pismo hrvatskega episkopata 1937; Stjepan Livadić: Politički eseji; Engels: Anti-Dühring; Franz Mehring: Zur Geschichte der Philosophie; R. Kjellea — Hanshofer: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkrieg; L. Rudas: Wie Engels von der bürgerlichen »Wissenschaft« wiederlegt wird; V. I. Lenin: Materialismus und Empirio-kritizismus; Ludvik Feuerbach: Sämtliche Werke II; F. Šuklje: Iz mojih spominov; Dr. Henrik Tuma: Iz mojega življenja (pripombe Dušana Kermavnerja); Franc Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem; Richard Charmatz: Österreichs innere Geschichte (1848—1907); Dr. Henrik Tuma: Der österreichische Ausgleich; T. G. Masaryk: Svetovna revolucija; B. Vošnjak: U borbi za ujedinjenu narodnu državu; Edvard Beneš: Der Aufstand der Nationen; Anton Kristjan: K zgodovini slovenske socialne demokracije; J. E. Krek: Socializem; Paul Henry: Le problème des nationalités; Dr. Metod Dolenc: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje; Naši zapiski, 1907; Dejanje, 1938; Gumplowicz: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn; Dr. J. Prijatelj: Borba za individualnost slovenskega književnega jezika; Dr. Mirko Rupel: Slovenski protestantski pisci; Dr. Josip Gruđen: Zgodovina slovenskega naroda; Ivan Vrhovec: Ljubljanski meščanje v preteklem stoletju; Dr. France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva; Dr. Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda; J. Aphi: Slovenci in 1848. leto; Dr. Fran Ilesič: Korespondenca dr. J. Muršca; Sodobnost, 1938; Dr. Dragotin Lončar: Bleiweis in njegova doba; Dr. B. Vošnjak: Spomini; Dr. J. Prijatelj: Janko Kersnik, njegovo delo in doba.

¹⁸ Josip Vidmar: Kulturni problem slovenstva, Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1932.

rano od političnih in ekonomskih vprašanj slovenske družbe.¹⁹ V tem prvem Kardeljevem sestavku o slovenskem narodnem vprašanju so že zaobsežene prenekaterne osnove »Speransa«, znanstvene in politične. Čeprav znaten del Brodarjevega prispevka kaže sledove vehementne polemične zagnanosti v zavračanju različnih Vidmarjevih stališč, se tok razpravljanja od poglavja do poglavja postopoma umirja in vedno bolj prerašča v znanstveno organizirano raziskavo o zgodovinskem razvoju slovenskega naroda, s poudarkom na tistih razdobjih, ki so bistvena za njegovo socialno in nacionalno osveščanje.²⁰ Nekatere Brodarjeve formulacije so sicer sad političnih sodb posameznih enostranskih ocen mednarodnega revolucionarnega gibanja v tem času, toda jedro razprave razodeva globokoumno domišljeno presojo, ki presega svoj čas in svoje okolje in vodi naravnost do vsebinskega in idejnega koncepta »Speransa«. V tej zvezi naj opozorimo na zaključno sekvenco članka v *Književnosti*, ki se odraža pozneje v celotnem Kardeljevem obravnavanju nacionalnega vprašanja do »Speransa« kot izhodišče in kot vodilo: »Marksisti smo na stališču, da ima vsak narod pravico do samostojnega življenja, toda tako svobodo je mogoče pribojevati le z vztrajno borbo delovnega ljudstva, kajti kakor smo videli nacionalni problem v svojem jedru ni kulturni problem, marveč socialni. Zato se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletariat.« In v soodvisnosti s pravkar povedanim naj dodamo še, da je Edvard Kardelj smatral kot potrebno ob koncu tega svojega znanstveno zasnovanega članka — že tedaj — pojasniti tudi njegov širši družbeni aspekt, pa je zapisal: »Naša dialektična spoznanja glede nacionalnega vprašanja pa so s temi ugotovitvami prenehala biti samo znanstvena spoznanja, marveč so postala orožje delavskega razreda v boju za rešitev tega vprašanja«. Tako je pravzaprav Edvard Kardelj v tem zgodnjem obdobju izhajanja prvega letnika *Književnosti* (1932 in 1933) z drugačnimi besedami povedal tisto, kar je ponovil leta 1957 v uvodu k drugi izdaji »Speransa« — da se mu je celotno obravnavanje problemov nacionalnega vprašanja porajalo kot neposreden odziv na politično prakso in še posebej »Sperans« kot prispevek h konkretni politični akciji.

Od Brodarja do Speransa pelje strma pot Kardeljevega revolucionarnega delovanja v vrstah KPJ. V tem času je napisal niz razprav, politično direktivnih člankov, razmišljanj in analiz, in vedno znova se je loteval obravnave problema slovenskega narodnega vprašanja. Znamenit je v zgodovini njegov referat, ki ga je prebral leta 1934 na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah,²¹ izjemen dokument je poročilo, ki ga je Kardelj kot dopolnilo in razširitev goričanskega referata decembra istega leta napisal na sedežu CK KPJ na Dunaju,²² tik pred svojim odhodom v Moskvo. Na žalost nam njegova predavanja na Mednarodni Leninski šoli in na KUNMZU v Moskvi, ki jih je oddržal v letih 1935 in 1936, niso dostopna, pač pa nam Kardeljevo živo, ustvarjalno misel ob obravnavi slo-

¹⁹ Kardelj je poudarjeno razglasil, da gre za razredni značaj resnice. V tej svoji ostro zarisani analizi Vidmarjevega dojemanja življenja je ugotavljal in trdil, da vodi Vidmarja »metafizično, statično pojmovanje sveta ... do najkontradiktornejših rezultatov« itd. Josip Vidmar je v intervjuju, ki ga je podal Slavku Frasu (*Delo*, 12. februarja 1979) ugotavljal, da je Kardelj knjigo ostro ocenil z znanstvenega stališča in je svojo reakcijo na to oceno sledeče formuliral: »Temu nisem prisojal velikega pomena, kajti zame ni bila knjiga nikakšen poskus nečesa znanstvenega, temveč je bila samo čustvena reakcija na situacijo, v kateri smo bili, in v kateri sem hotel poudariti, da vztrajam pri tem, da smo samostojen narod. Kardelj se je postavil v svoji oceni na marksistično stališče glede narodnosti. Meni je očital, da gledam biološko na narodnost, da premalo upoštevam sociološki moment.«

²⁰ Zanimivo je ob tem pričevanje dr. Bratka Krefta (izjava pri avtorju), ki se spominja, kako je ožje uredništvo *Književnosti*, dejansko skupina pokrajinskega komiteja partije in najožjih sodelavcev revije (Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Dušan Kermavner, Stane Kraševc, Bratko Kreft, Boris Zihler) v teku objave diskutiralo o posameznih izraženih stališčih in celotni smeri razprave.

²¹ Pokrajinska konferenca, oddržana 16. septembra 1934, referat objavljen v *Teoretični prilogi slovenske izdaje Komuniste*, avgust—december 1974.

²² Poročilo Levca, Dunaj, 2. decembra 1934, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fond Kominterne, št. mikrofilma 123/1 — 25.

venskega narodnega vprašanja izpričuje »Manifest Ustanovnega kongresa KPS«, aprila 1937.²³ V tej celoti Kardeljevega obravnavanja problemov slovenskega narodnega vprašanja, ki se ves čas seveda vgrajuje v kompleksno obravnavanje nacionalnega vprašanja v sklopu KPJ, in v razsežnostih ostale Kardeljeve publicistike v tem obdobju lahko sledimo pol desetletja potekajočemu in zelo razvejanemu ustvarjalnemu procesu. Prav gotovo je Kardelj bolj slutil kot se je tega zavedal, kolikšna pot se v obravnavi slovenskega nacionalnega vprašanja odpira pred njim, ko je pisal nadaljevanja svojega prvega sestavka v *Književnosti*, čeprav je tedaj, leta 1933, opravičujoč ezopovski jezik v svoji razpravi, ugotavljal: »Marsičesa sem se mogel komaj dotakniti, marsikaj sem moral popolnoma izpustiti... a čitatelj, ki je pazno sledil izvajanju mojega članka, ne bo razumel samo tega, kar sem napisal, marveč tudi ono, kar sem mislil napisati. Kasneje se bo treba na ta problem (slovenskega narodnega vprašanja, op. F. F.) še povrniti«. Dejansko se je k njemu vračal vse življenje.

²³ Prvi, Ustanovni kongres KPS, v noči od 17. na 18. april 1937 na Čebinah.

Bogo Grafenauer

OB ŠTIRIH IZDAJAH »SPERANSA«

(Primerjalna študija¹)

Edvard Kardelj je ob sklepu predgovora »Ob drugi izdaji« sam kratko poudaril dvojni značaj svoje knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Označil jo je kot »karakterističen dokument svoje dobe« — prvič kot »dokument borbe demokratičnih sil našega ljudstva na čelu s Komunistično partijo za nacionalno osvoboditev, za ljudsko demokracijo in socializem« in s tem za »prepričljiv dokaz kontinuitete v politiki Komunistične partije v letih pred vojno, med vojno in revolucijo in po zmagi revolucije«, — in drugič kot »poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precenjevali« in s tem kot »dokument naporov revolucionarne generacije med obema vojnoma, da se afirmira tudi na področju idejne borbe in kulturnega napredka«.²

Seveda pa opozarja že sklep »Predgovora« k prvi izdaji, da avtorju nista bili obe navedeni karakteristiki dela enako pomembni: medtem ko je sam zelo kritično omejil svoje namene in dosežke kot zgodovinske »obravnavne našega narodnega vprašanja« (»zaveda se, da je to delo samo nepopolen uvod v raziskovanje tega vprašanja, napravljen na podlagi zelo omejenega materiala, pri čemer je ostala cela vrsta problemov samo površno in hipotetično obdelanih«), izrazito podčrtuje drugo stran svojega dela: ker pri slovenskem narodnem vprašanju pred drugo svetovno vojno ni šlo »samo za imperialistične konstelacije, ki so le trenutnega pomena« in prav tako navznotraj ne »le za trenutne strankarske kombinacije«, marveč za »tiste družbene konstante, na tleh katerih se odigravajo burni dogodki sedanjosti«, prav zato »je potrebno, da kritično pregledamo razvoj slovenskega narodnega vprašanja na posameznih stopnjah slovenske druž-

¹ Študija se opira na delo, ki se je razvijalo skozi dvajset let in ki je v glavnem neobjavljeno: Takoj po izidu 2. izdaje (1957) sem si ob primerjavi s 1. izdajo napravil natančen pregled tekstnega razmerja obeh, bodisi glede tega, kaj je v prvi izpuščeno, bodisi glede tega, kaj je v drugi dodano ali spremenjeno; ker gre — razen novega uvoda — za zelo komplicirano razmerje (včasih gre za vstavke ali izpuščanje daljšega besedila, tudi po več strani, včasih le za kake stavke, včasih tudi le za besedo ali nekaj besed, ki pa očitno niso nepomembne) ostajajo rezultati te primerjave v podrobnostih dokumentirane le v obeh knjigah moje knjižnice; njihova uporaba bi bila za vsakogar razen mene toliko težja, ker so na robu 2. izdaje še različne druge pripombe stvarnega značaja, zvezane s pripravo ocene knjige. Vrnil sem se k vprašanju konec 1. 1967, ko me je v imenu Državne založbe Slovenije in avtorja naprosil tedanji urednik DZS Franček Safar — ker so izrazili prevajalci knjige v nemščino (izšlo pod naslovom »Die Viertelung. Nationale Frage der Slowenen«, Wien—Frankfurt—Zürich 1971) pomisleke menda ob štirih formulacijah (ob dveh neutemeljenih) — naj bi podal svoje mnenje in predloge za stvarne popravke, pri čemer naj ne bi zajel širših, konceptualnih vprašanj: 20. II. 1968 sem v prvem pismu (9 str.) poslal pripombe k 2. izdaji, 30. III. v drugem pismu (6 str.) še pripombe, ki sem si jih zapisal ob vnovični primerjavi obeh prvih izdaj in predelane poglavja o reformaciji v Novem svetu 1951. Na tej podlagi je v počitnici 1968 nastal poskus sintetiziranja tega dela (»Študija o delu: primerjava, analiza, ocena«), po zapisu 24 str. tipkopisa je ostal nedokončan — pokazalo se je preveč vprašanj ali nejasnosti, da bi bilo takšno študijo primerno objaviti. Tretja stopnja se je začela z objavo 3., po mojih pripombah v obeh omenjenih pismih delno popravljene ali spremenjene izdaje. Tedaj sem januarja 1970 v okviru prireditve DZS knjigo kratko predstavil (4 str.), besedilo ni bilo objavljeno, je pa po vsebini zajeto v poznejši objavljeni oceni). Ob 3. izdaji je bila nato napisana ocena (septembra in oktobra 1970), objavljena v ZC XXIV, 1970, 312—333, vse doslej edina stvarna in kritična analiza tega pomembnega Kardeljevega dela. Vsi zgoraj navedeni rokopisi so deponirani v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na SAZU, seveda pa jih ni mogoče uporabljati brez mojega posebnega dovoljenja. O vseh rezultatih primerjave seveda tudi tu ni mogoče podati obračuna, ker je razmerje izdaj preveč zamotano — to bi bilo mogoče v celoti pač le v (ne zelo preprosti) »kritični« izdaji knjige, kakršne pa poznamo doslej seveda le ob različnih literarnih delih.

² II/LXXVI sl. (poslej bom v opombah navajal izdaje preprosto z zaporednimi rimskimi številkami, za črtico pa njihove strani).

be, vso našo dosedanjo politiko ter da na podlagi rezultatov take teoretične analize gradimo perspektivo za sedanjost in bodočnost.³

Z istim temeljnim poudarkom se začenja tudi predgovor ob drugi izdaji, kjer avtor takoj poudari, da mu ni bil »prvenstveni namen napisati razpravo s pretežno zgodovinskoraziskovalnimi nagibi, marveč izrazito politično-teoretično delo, prispevek h konkretni politični akciji« KPJ v Jugoslaviji sploh in KPS v Sloveniji posebej; seveda pa tako, da hoče delo »zbrati zgodovinske in teoretične argumente za neogibnost revolucionarne akcije pod vodstvom delavskega razreda.«⁴ In prav ta pot »analize konkretnih družbenih in političnih razmer« ter »konkretnih zgodovinskih procesov« k teoretičnemu pretresu »aktualnih političnih smotrov« in »pri pojasnjevanju in razumevanju aktualnih problemov, pred katerimi so (sc. 1938/39) stali slovenski ljudje«, je vendarle povezala delo tudi s tretjim aktualnim ciljem, z odkrito in na nekaterih mestih dosti ostro »kritično obravnavo vrste tez slovenskega zgodovinarstva, ki so pomanjkljive, enostranske ali zgrešene in ki so kot take nastale predvsem pod vplivom socialnih in političnih interesov družbenih razredov in slojev ter ideologij, ki so v preteklosti dominirale v slovenskem kulturnem in političnem življenju.«⁵ Tako je ob Speransovem namenu, »da bi prispeval k uvajanju marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov pri nas«⁶ nastalo tudi izjemno pomembno slovensko zgodovinarsko delo in ne le delo, ki bi zgodovinarju pomagalo, kot marsikatero drugo.

V prvem in doslej edinem obsežnejšem kritičnem pretresu in analizi, ki ju je doživela v našem zgodovinopisju knjiga po svoji tretji izdaji,⁷ sta bili — ne glede na opozorilo na kritične razprave, ki so tekle dotlej v slovenskem zgodovinopisju o nekaterih Kardeljevih tezah⁸ in ne glede na lastne kritične opombe tudi ob tretji izdaji knjige — z vsem priznanjem poudarjeni »kot bistveno nov prijem s celotnim načinom svoje analize kot tistem delu« predvsem dve značilnosti zgodovinske argumentacije v Speransovi knjigi (na obe je na več mestih naravnost opozarjal tudi avtor sam): »Zgodovinske procese in pojave sistematično vzporeja ... s sočasnimi družbenimi strukturami (Kardelj navaja v zvezi s tem »delovanje osnovnih družbenih sil, ekonomskih procesov, političnih gibanj, zlasti ... gibanje ljudskih množic«⁹) in skuša na ta način razjasniti zgodovinski mehanizem njihovega temelja in delovanja.«¹⁰ To bistveno metodološko razširjenje in poglobitev sta postala za slovensko zgodovinopisje teoretično in praktično izredno pomembna in se jasno izražata v marsičem v njegovem današnjem stanju, čeprav gotovo tudi še danes postavljata mnoge še nerazrešene naloge. Drugo tako metodološko opozorilo, prav takó bistveno in pomembno tudi danes, je opozorilo na »nesorazmerje med rezultati na področju literarne zgodovine in splošne socialne zgodovine«, ki ga opredeljuje Kardelj kot »neko vrsto hipertrofije vpliva literarne zgodovine na slovensko zgo-

³ I/9 sl.

⁴ II/XIII sl.

⁵ II/XXVIII, delno še ostreje XXIX—XXX.

⁶ II/XXVIII, podobno LXXVI (»poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precejevali«).

⁷ B. Grafenauer, ZC XXIV, 1970, 312—333; vse drugo so bila le poročila, tudi ono M. Mikuža v NSod V, 1957, 930—938, čigar razmerje do kritičnosti kaže kmalu na začetku izjava, da »so v tej (drugi) izdaji popravljena, dopolnjena ali izpuščena vsa tista mesta iz prve izdaje, spričo katerih bi mogel zgodovinar le postaviti nekaj kritičnih pripomb«; takšnih ali podobnih brezrezervnih poročevalskih formulacij bi bilo mogoče navesti še več v različnih poročilih.

⁸ ZC XXIV, 1970, 315 (o etnični skupnosti Karantancev, srednjeveški kolonizaciji in germanizaciji, razmerju kmečkih uporov in reformacije, nekaterih vprašanih razvoja v letih revolucije 1848/49, slovenskem političnem življenju v šestdesetih letih 19. stol. in o taborskem gibanju — nekatere opombe v tem pogledu je sprejel tudi avtor sam v tretji izdaji svoje knjige).

⁹ II/XXX.

¹⁰ ZC XXIV, 1970, 313; isto presojanje metodologije je izraženo v oceni še na več mestih.

dovinarstvo«, pri čemer »se zelo pogosto pozablja, da je bilo književno kakor sploh vsako kulturno ustvarjanje predvsem ena izmed manifestacij osnovnih družbenih procesov in idejnega gibanja, ki so ga ti procesi sprožili, in šele kot tako — in kolikor je seveda predstavljalo objektivno vrednost — je samo vplivalo na svojo dobo.«¹¹ Opozorilo, ki je posebej pomembno tudi danes za neopravljeno metodološko razpravo o opredelitvi in pristopu k različnim sodobnim »kulturološkim« načrtom, pogosto v svojih opredelitvah povsem odtrganih od družbenozgodovinskih temeljev.

To so zelo kratko povzeta najbistvenejša metodološka izhodišča, ki dajejo Speransu izjemen pomen v sodobnem slovenskem zgodovinoписju. Posebna naloga tega kratkega pregleda pa je prikaz — omejen na najbistvenejše poteze — kako se je razvijala knjiga, nastala iz teh izhodišč, od svoje prve do četrte izdaje.

Zgodovinsko mesto Speransa — da zgradi s pomočjo »politično-analitičnega komentarja k splošno znanim zgodovinskim dejstvom oziroma splošno sprejetim zgodovinskim domnevam«¹² o slovenski preteklosti idejni temelj za zbiranje slovenskega ljudstva (da bi knjiga dokazala »s stališča elementarnih nacionalnih interesov slovenskega ljudstva ... potrebo povezovanja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja znotraj slovenskih in jugoslovanskih okvirov z revolucionarnim gibanjem delavskega razreda in z njegovo Komunistično partijo, v mednarodnih okvirih pa z antiimperalističnimi silami, zlasti s Sovjetsko zvezo, ki je bila njihovo glavno oporišče«) in da udari »plat zvona« kot »znamenje za napad na sovražnika«¹³ — se z ene strani na poseben način kaže v zgodovinski praksi vrha dosežanje slovenske zgodovine, Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnem boju, z druge strani v nekaterih posebnih potezah vsebine te knjige. V teoretičnem uvodu obravnava vprašanje naroda kot časovno omejenega zgodovinskega pojava za tedanji čas razumljivo izhajajoč iz Stalinove opredelitve,¹⁴ a vendar v »slovenski« razpravi, se pravi v kritičnem pretresu vseh teorij, ki so se dotlej uveljavljale pri nas (kolikor mu je bila znana njihova oblika in dokumentacija),¹⁵ in ob zavračanju teh teorij, ki se je že opiralo v največji meri na dejstva slovenske preteklosti in sodobnosti. Obdobje do slovenskega narodnega prebujenja, t. j. do začetka nastajanja slovenske narodne zavesti (do začetka 19. stoletja le na kulturnem in jezikovnem, šele od srede 19. stoletja naprej tudi na političnem področju),¹⁶ je bilo zajeto le v obliki kratkega pregleda temeljnih družbenih tokov in struktur: pri tem je — pač po vzoru slovenskega zgodovinoписja in zlasti literarne zgodovine do 1938 — obsežneje zajeta le reformacija, ob njej pa so v oceni zgodovinskega pomena različnih pojavov močno podčrtani še kmečki upori

¹¹ II/XXX; ZC XXIV, 1970, 325.

¹² II/LXXVI.

¹³ II/XIII sl.; I/234.

¹⁴ »da je narod, zgodovinsko nastala, stalna skupnost jezika, gospodarske povezanosti, ozemlja in duševnega ustroja, ki se izraža v posebnosti kulture«, I/27; J. V. Stalin, Sočinenija 2, 1946, razprava Marksizem in nacionalni vopros (1913), 296: »Nacija jest istoričeski složivšajasja ustojčivaja obščnost ljuđej, vozniškajasja na baze obščnosti jazyka, territorii, ekonomičeskoj žizni i psihičeskoj sklada, projavljajuščegosja v obščnosti kulturny«.

¹⁵ Glede tega je D. Kermavner pozneje pokazal, da je Gumplowiceva sodba o narodnostnem vprašanju v Avstro-Ogrski vendarle precej bolj kompleksna, kakor je sodil Kardelj po citatih v Krekovem Socializmu, prav tako pa je Fr. Klopčič opozoril na to, da je teorijo o personalni narodnostni avtonomiji v avstrijskem prostoru prvi postavil Etbil Kristan (gotovo na temelju tržaškega položaja) in ne Renner.

¹⁶ Za srednji vek prim. teoretično in konkretno glede jugoslovanskih narodov in glede Slovencev posebej B. Grafenauer, Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku, ZC XIX—XX, 1965—1966, 103—114, in XXI, 1967, 7—48 (vse besedilo, vendar ne z vsem besedilom opomb, tudi v nemškem prevodu Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter, Ljubljana 1966, večji del pa v JIČ V/1—2, 1966, 5—36, Pitanje srednjovekovne etnične strukture prostora jugoslovanskih naroda i njenog razvoja; za 18. in prvo polovico 19. stoletja gl. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974 (2. izd.), 123—136, 195—204, 314—325, za prelom sredi 19. stoletja zlasti Fr. Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, ZC XVIII, 1964, 75 do 153.

kot težišče revolucionarne energije slovenskega ljudstva po zatrtju reformacije.¹⁷ Prava konstrukcija dela pa se začneja vendarle šele po kratkem prikazu osamljene in neizpolnjene napovedi 16. stoletja s sklenjeno analizo družbenozgodovinskih temeljev slovenskega narodnega prebujenja in gibanja od 18. stoletja naprej. Avtor skuša zajeti vsak pomembnejši premik v gospodarski strukturi in njenem družbenem izrazu ter povezati z njimi vsa pomembnejša idejna in politična gibanja pri nas. Pri tem ima revolucija 1848/49 skorajda nekaj ključni pomen za obravnavanje vse slovenske zgodovine med 18. stoletjem in tridesetimi leti 20. stoletja: analiza gospodarskih in družbenih premikov v stoletju pred marčno revolucijo je uvod v razumevanje moči protirevolucionarnih sil v meščanstvu narodiča, ki mu je mogla dati vse le revolucija; analiza istih strani slovenskega razvoja in posebej slovenske politike po letih marčne revolucije pa najde marsikje razlago prav v zvezi s stališči slovenskega meščanstva v marčni revoluciji in z **značajem**, ki naj bi si ga pridobila slovenska politika ob tem zgodovinskem prelomu.¹⁸ Oboje hkrati — vloga slovenskega meščanstva v marčni revoluciji ter usodne posledice te vloge — pa pomeni napotilo za drugačno ravnanje slovenskega naroda v bližajoči se novi revoluciji, ki jo bo nosil novi razred proletarcev. Za vsakdanjo rabo Speransa v razmerah neposredno pred usodno zgodovinsko uro za Slovence, ki se nam je 1939 hitro in neizogibno približevala, je bila vsa ta zgodovinska konstrukcija gotovo do kraja domišljena, pa tudi zgodovinsko smiselna in po dotedanjem znanju o slovenski zgodovini (zlasti po Ivanu Prijateljju, nekoliko manj po Dragotinu Lončarju) utemeljena in učinkovita.

Glede na tedanje znanje o slovenski zgodovini in še posebej glede na potrebe slovenskega življenja med 1939 in 1941/42 ostaja Speransova zgodovinska konstrukcija seveda nepremakljiv in tehten prispevek k našemu narodnoosvobodilnemu boju. Vendar pa je treba povedati, da v dveh pogledih ni v celoti vzdržala zgodovinske kritike, odkar se je naše zgodovino-pisje napotilo prav v marksističnem smislu k globljim analizam in podrobnejšim pretresom slovenske preteklosti v 19. stoletju. Z ene strani je bila premočno vnaprej usmerjena po Engelsovih sodbah o majhnih slovanskih narodih iz srede 19. stoletja, ki so bile glede na resnični zgodovinski razvoj že tedaj neresnične in zastarele, teoretično odvisne predvsem od Heglove filozofije in drugačne skušnje francoske revolucije v Alzaciji.¹⁹ Z druge strani je pokazalo zgodovinsko raziskovanje zadnjih desetletij (predvsem delo Fr. Zwitterja, Vasilija Melika in Janka Pleterskega), da so od srede 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja kvantitetne razlike med več posameznimi obdobji tolikšne, da je treba računati pri razlagi družbenih gibanj in političnih teženj z različnimi družbenimi mehanizmi ter razlagati slo-

¹⁷ Pri tem sta ostala preveč ob strani v prvem delu srednjeveške zgodovine karantanska etnična skupnost in njen pomen, v 15. in 16. stoletju pa veliki slovenski kmečki upori (prim. B. Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*, Ljubljana 1974), pri čemer je treba povedati, da Speransu kljub poudarjanju pomena kmečkih uporov njihov značaj ni bil (in po stanju tedanjega zgodovino-pisja tudi ni mogel biti) še do kraja jasen, sicer jih ne bi mogel označiti kot »neštete upore«, ki da »so se razkropili po krvavih spontanijah akcijah brez jasne cilja«, oz. kot »vrsto lokalnih revolucionarnih akcij z zelo omejenimi cilji, ki so le redko segale preko meja reform v okviru fevdalne družbe«, I/59 sl.

¹⁸ V bistvu isto pojmovanje slovenskega družbenega in političnega razvoja stoji tudi v ozadju nekaj razprav Borisa Kidriča o tem zgodovinskem obdobju: »Evropske krize in slovenski narod«, »Pripombe k slovenski literarni zgodovini« in »Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom, Zbrano delo I, Ljubljana 1958, 72—141.

¹⁹ Prim. B. Grafenauer, ZC XXIV, 1970, 327—333; R. Rosdolsky, Engels und das Problem der geschichtlichen Völker, Archiv für Sozialgeschichte IV, 1964; E. Redžić, Prilog razmatranju Engelsove teorije o istorijskim i neistorijskim narodima, Tokovi i otpori, Sarajevo 1970, 9—40; isti, Austromarksizam i jugoslovansko pitanje, Beograd 1977; M. Britovšek, Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov, Teorija in praksa 1971, Simpozij — aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja, Ljubljana 1971, 266—297; prav tam E. Redžić, Engelsove teze o nezmogljivosti narodih in njegovi pogledi nanje, 298—305.

venski politični razvoj bolj neposredno iz vsakokratnega okvirnega položaja in domačih družbenih struktur (ki so se ves čas spreminjale), znatno manj pa iz ustaljenih značilnosti, ki naj bi se izoblikovale v letu marčne revolucije ter neposredno po njej. To se kaže zlasti ob analizi volilnih rezultatov v obravnavanem času. To so rezultati prav tiste raziskovalne poti, na katero je slovenske zgodovinarje kot prvi s svojim delom opozoril in napotil Edvard Kardelj.²⁰

Edvard Kardelj je sprva po vojni mislil na temeljito predelavo in dopolnitev tega dela. V prvih letih po vojni sta mu v Beogradu napisala svoje pripombe k prvi izdaji prof. Fran Zwitter in pokojni Dušan Kermavner (to vem po ustnem obvestilu obeh). Toda ob vsem nujnejšem delu, ki ni dopuščalo odloga, sta v teh letih dozoreli do formulacije le dve ločeno objavljene poglavji (»Prešernovo mesto v politični zgodovini slovenskega naroda« v brošuri ob stoletnici Prešernove smrti, Ljubljana 1949, ter »Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja«, napisano ob štiristoletnici prve slovenske knjige, Novi svet VI, 1951, 865—884),²¹ ki sta bili v drugi izdaji obe uporabljene, čeprav ne brez novih sprememb. Ne le zaradi pomanjkanja časa, marveč tudi zaradi ohranitve »barve časa, v katerem in zaradi katerega je nastalo«, se je nato odločil, da delo obravnava v glavnem kot »dokument« in naj bi »v bistvu ostalo takšno, kakršno je bilo«, z le nekaterimi izjemami, na katere posebej opozarja: najprej na razvezavo »ezopovega jezika«, ki ga je delu vsilila cenzura stare Jugoslavije (z vgraditvijo citatov iz klasikov marksizma, ki so 1938/39 morali biti izpuščeni ali samo nakazani; z dopolnitvijo označb velikosrbske hegemonije, nemškega in italijanskega fašizma, odprtih označbah dela Komunistične partije Jugoslavije in tedanjega razmerja do Sovjetske zveze in tako naprej); z novim uvodom, ki obravnava slovensko narodno vprašanje neposredno pred drugo svetovno vojno (med 1939 in 1941), v narodnoosvobodilnem boju in po osvoboditvi (posebej v okviru še nerazrešenih vprašanj — zaradi ostankov starih družbenih in miselnih struktur — v okviru vse Jugoslavije) obenem pa označuje tudi bistvene spremembe knjige v drugi izdaji; poleg tega z dvema revizijama starega besedila — o Stalinovem pojmovanju nacije in v zvezi z drugačno ocenitvijo dela Janeza Kreka in krščansko-socialnega gibanja.

Mislím, da je Kardeljeva označba obravnavanja tega dela — da gre sicer v bistvu le za dopolnjevanje »z zgodovinskimi podatki, ki močneje podčrtujejo ali ilustrirajo postavljene teze« — povsem pravilna v tem smislu, da so temeljne teze prvotnega »Speransa« razen v navedenih primerih ostale v bistvu nespremenjene. Vendar moram povedati, da sem imel posebej pri nekaterih poglavjih ob primerjavi prve in druge izdaje tudi sicer vtis, kot da je šlo za pisanje na novo, kljub nespremenjenim tezam.²² Drobni sprememb je seveda mnogo v vsej knjigi, v bistvu predvsem za redigiranje z navedenimi Kardeljevimi označbami gre pa vendarle samo pri štirih poglavjih (Slovenski narod v buržoaznodemokratski revoluciji, No-

²⁰ Več o vseh stvareh sem zapisal v svojih pismih in v objavljeni oceni, navedenih v 1. opombi; o vprašanju Hrvatov v letih revolucije 1848/49 prim. tudi J. Sidak, »Narodna zahtjevanja« od 25. ožujka — program hrvatske Cetredesetosme, v knjigi Studije iz hrvatske povijesti iz revolucije 1848—49, Zagreb 1979, 55—57, čeprav je tu razlika med 2. in 3. izdajo Speransa podcenjena in avtor ni upošteval, da se v 3. izdaji nanaša Kardeljeva označba hrvatske politike predvsem na politično prakso, ne pa na formulacijo »narodnih zahtjevanj« samih, kot je veljalo to v 1. in 2. izdaji.

²¹ Kardelj je o tem pisal še večkrat, prim. zlasti govora ob 400-letnem jubileju slovenske knjige v Slovenskem poročevalcu 11. IX. 1951 ter ob petstoletnici začetka slovenskih kmečkih uporov v Delu 17. VI. 1974.

²² Pri nekaterih novih delih besedila se povsem jasno vidi tudi uporaba zgodovinarskih del, ki so mlajša od prvotnega Speransa, tako glede obsežnega novega besedila o kmečkih uporih, glede pomena Linharta kot zgodovinarja in še ponekod.

tranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja, Pod pritiskom fašistične ekspanzije, Bodočnost slovenskega naroda), pri katerih se je obseg povečal le za nekaj odstotkov starega besedila. Prva tri poglavja (prvi dve tudi s konceptualno novima naslovoma »Od plemena do fevdalnega ljudstva«, »Križa fevdalnega sistema in revolucija slovenskih kmetov« ter tretje poglavje »Obdobje narodnega prebujenja«) imajo pa bistveno povečan obseg (prvo za skoraj dve tretjini, drugo za 250 % in tretje za eno tretjino prvotnega obsega), zlasti drugo pa kaže tudi nekatere pomembne spremembe pri ocenjevanju reformacije z ene in kmečke puntarije z druge strani (čeprav je povzročilo združevanje starega in novega besedila pri tem nekatere nejasnosti in nedorečenosti). Končno sta močno povečani tudi poglavji »Slovenci v imperialističnem obroču« (za tretjino — zlasti z novim besedilom o Kreku in njegovem gibanju) ter »Slovenci v Jugoslaviji« (na dvojni obseg — z dopolnili označb političnih strank in političnih tokov, ki jih pač cenzura 1938/39 ni dopuščala), seveda pa gre pri teh dveh poglavjih za sicer obsežne dodatke, ki pa jih je avtor v svojih označbah predelave v resnici zajel.

Količkaj podrobnejši pregled sprememb besedila je seveda v tem okviru nemogoč. Zahteval bi obsežne utrujajoče citate vzporednega besedila prve in druge izdaje. Nekaj malega od tega je bilo objavljeno v moji oceni v Zgodovinskem časopisu.²³ Zaradi tega se bom omejil le na opozorilo na nekaj najbistvenejših konceptualnih sprememb: Brez dvoma je v tem pogledu najpomembnejše teoretično obravnavanje postanka in pojma naroda, ki ima težišče v mehanizmu družbene delitve dela epohe kapitalizma z vsemi njenimi posledicami in izrazi v jeziku, kulturi in zavesti. Čeprav je v drugi izdaji »Speransa« to obravnavanje ostalo še nedokončano in ne do kraja jasno, vendar je treba reči, da šele to pojmovanje odpravlja stalinsko pretirano povezovanje narodnega vprašanja le s kmečkim in povezuje to vprašanje tudi s proletariatom kot nosilcem njegovega razreševanja v obdobju zloma kapitalizma in nastajanja socialistične družbe. V tem je tudi poglobljen pomen Kardeljeve nove razrešitve teorije narodnega vprašanja: odgovor na vprašanje, ki ga zastavlja zgodovina našega časa. V srednjeveškem obdobju je bistvena vgraditev — pač ob vlogi Karantanije v slovenskem razvoju — spoznanja o neki fevdalni obliki elementov zavesti na temelju jezikovnega, kulturnega in etničnega zблиževanja, v obdobju od 16. do 18. stoletja v marsičem dopolnjeno in poglobljeno obravnavanje reformacije ter obsežna in nova vgraditev kmečkih uporov in njihove nove ocene v staro besedilo. Pozneje gre marsikje za manjše dodatke ali tudi za preciziranje ocene (samo kot primeri: o Linhartu kot zgodovinarju, germanizaciji v 19. stoletju, Levstiku, taborih, Preporodovcih), ponekod tudi z razlikovanjem glede istega zgodovinskega pojava pri Slovencih in kakem drugem jugoslovanskem narodu (npr. o ilirizmu, ki je bil v prvi izdaji pre-sojan le po svojem pojavu pri Slovencih, razlikovanje o njegovem pomenu pri Slovencih in Hrvatih), včasih so tudi kake stare ocene izpuščene (npr. o ustavitvi Italijanov 1918 pri Vrhniki). Drobni sprememb je, kakor rečeno, mnogo. Pri tem se je v tej izdaji primerilo, žal, tudi preveč faktografskih pogrškov, nekaterih tudi težjih (npr. o ustaljenosti slovenskih etničnih meja »skozi vso fevdalno dobo«,²⁴ kar je povzeto vsekakor po naši romantični fazi zgodovinopisja, ki je veliki umik slovenskih etničnih meja v srednjem veku povezovala s frankovsko osvojitvijo slovenskega ozemlja,

²³ ZC XXIV, 1970, 316—318; pri tem gre res za eno izmed temeljnih na novo oblikovanih vprašanj — »vprašanje o bodočnosti narodov«.

²⁴ II/172.

kar pa se je že po preiskovanju Franca in zlasti Milka Kosa izkazalo kot neutemeljen mit). Oboje poudarjam posebej kot opozorilo tistim, ki pogosto Kardeljevo besedilo iz 2. izdaje navajajo kot besedilo iz l. 1938, kar posebej zunaj slovenskega sveta ni tako redko, ker imajo drugod v Jugoslaviji večinoma prevedeno le drugo izdajo »Speransa«.

Tretja izdaja je delno dokumentarnejša (tako je predgovor v 1. izdajo, ki je bil v 2. izdaji v marsičem spremenjen, ponatisnjen spet v prvotni obliki kot dokument brez vsake spremembe, enako je ponatisnjen seveda tudi predgovor v 2. izdajo), delno pa tudi v podrobnostih popravljena (na blizu 100 mestih na podlagi mojih pripomb, medtem ko je približno tretjino pripomb avtor odklonil in sem moral prav zaradi tega napisati svojo oceno v Zgodovinskem časopisu tudi o teh vprašanjih). S temi izjemami je v bistvu ohranjeno staro besedilo druge izdaje. Pomembnih konceptualnih dopolnil ali sprememb je le nekaj: Najpomembnejše je pač bistveno dopolnilo o mehanizmu nastajanja narodov ter ugotovitev o obstojnosti narodne ideje po njeni zmagi,²⁵ kajti ob teh dveh dodatkih postaja Kardeljeva opredelitev narodnega vprašanja bistveno nazornejša, kot je bila v drugi izdaji. Med redkimi takšnimi novostmi iz slovenske zgodovine, ki segajo na področje zgodovinskih koncepcij, bi posebej opozoril le na dopolnjeno in zaostreno sodbo o Tumovem in sploh avstromarksističnem pojmovanju naroda, na omejitev in omilitev prejšnje sodbe o Ivanu Prijatelju v podobnem vprašanju, na pomembno spremembo in dopolnilo sodbe o Hrvatih v začetnem obdobju marčne revolucije in na prav tako pomembne spremembe besedila o taborskem gibanju.

Četrta izdaja je natančen ponatis tretje, brez vsakih sprememb (tako da celo nekaj tiskovnih napak ni popravljenih).

Po svoje bi bila gotovo za Kardeljevo pojmovanje končnega besedila knjige pomembna še primerjava tretje izdaje z njenim skrajšanim nemškimi prevodom (*Die Viertelung. Nationale Frage der Slowenen*, 1971), vendar ta še neopravljena naloga ostaja prihodnjim raziskovalcem.

²⁵ III/118—121, 122.

Ignacij Voje: ZAKLJUČEK IZREDNEGA OBČNEGA ZBORA

Čeprav je bila s strani nekaterih udeležencev našega zbora izražena želja, da bi vsebinsko obogatili program z diskusijskim prispevkom, nam omejeni čas in značaj zbora tega ne dovoljujeta. Kljub temu pozivam vse, ki bi želeli dopolniti sliko o pomenu Speransa za naše zgodovinopisje, da pošljejo svoj diskusijski prispevek na uredništvo Zgodovinskega časopisa. Zgodovinsko društvo za Slovenijo bo posvetilo 40-letnici izida Speransa posebno številko revije, kjer bodo objavljeni vsi štirje referati.

Prejeli smo še naslednje obvestilo. Družbeno-politične organizacije skupščine občine Domžale in Kulturna skupnost Domžale so skupaj s krajevnimi družbeno-političnimi organizacijami na Viru sklenile odkriti v okviru letošnjih praznovanj partijskih jubilejev spominsko ploščo na hiši nekdanje Veitove tiskarne na Viru pri Domžalah; v tej tiskarni so med obema vojnama natisnili Speransov »Razvoj...« in še veliko druge marksistične literature oziroma brošur. Ob tej priložnosti bo izšla tudi posebna publikacija »Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in NOB« za domžalsko področje, v kateri bo opisano tudi delovanje Veitove tiskarne. Pri tej manifestaciji bo sodelovalo tudi naše društvo.

Proglasitev Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo nas zgodovinarje obvezuje. Seme, ki ga je zasejal Sperans pred štiridesetimi leti je padlo na plodna tla. Napredek v slovenskem zgodovinopisju je očiten, pa naj gre za uveljavljanje marksistično-dialektične metode pri analizi zgodovinskih procesov, za rast posameznih inštitutov, za vzgojo zgodovinskih kadrov in vključevanje mladih zgodovinarjev v znanstveno-raziskovalno delo ter za načrtovanje velikih raziskovalnih projektov. Zavedamo pa se, da stoji pred slovenskimi zgodovinarji veliko nedokončanih nalog, še veliko zahtevnih obveznosti. Stojimo pred uvedbo usmerjenega izobraževanja. V naši novi šoli mora dobiti zgodovina tisto mesto, ki ga zasluži zaradi izrednega pomena pri oblikovanju zavesti mladega človeka. Neraziskani so ostali še mnogi pojavi in procesi v zgodovinskem razvoju slovenskega naroda; smo šele na začetku obravnavane pojvne zgodovine, odprta so mnoga vprašanja arhivske službe, še vedno nimamo sodobnega in celovitega muzejskega prikaza razvoja slovenskega naroda.

Kot je dal Sperans pred štiridesetimi leti jasno orientacijo slovenskemu človeku v političnem pogledu, tako lahko iz Speransa še danes črpano jasna idejna izhodišča pri reševanju problemov slovenske zgodovine. S priznanjem, ki smo ga danes izrekli Edvardu Kardelju, smo slovenski zgodovinarji izrazili svojo hvaležnost za njegovo delo na področju zgodovinopisja. S tem zaključujem izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo in se vsem predavateljem toplo zahvaljujem za njihove prispevke, vam vsem pa za udeležbo.

Miroslav Stiplovšek: O TISKANJU SPERANSOVEGA »RAZVOJA SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA«

Delo Edvarda Kardelja — Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« je kot prva celovita osvetlitev pogledov slovenskih komunistov na narodno vprašanje, na pot za njegovo rešitev in na zgodovinsko vlogo delavskega razreda v boju za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda uspešno opravilo vlogo idejne osnove za še tesnejšo strnitev slovenskih naprednih množic v ljudskofrontno gibanje pod vodstvom KPS, ki je nato v pogojih okupacije postalo osnova za Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Razmere pred grozečo drugo svetovno vojno so z vso ostrino terjale jasne idejne opredelitve, ob katerih se je poglobljala diferenciacija v slovenski družbi, te okoliščine so še posebej zahtevale izid takšnega dela kot je bil Sperans. Vsi referati na današnji slovesnosti izpričujejo, da je Speransovo delo tako v idejnem in vsebinskem pogledu kot po svoji mobilizacijski funkciji naprednih sil slovenskega naroda, opravilo izjemno poslanstvo.

V diskusijskem prispevku¹ želim opozoriti le na nekaj organizacijskih ukrepov, ki so prispevali k uspešni izpolnitvi vseh zastavljenih ciljev pisca in vodstva KPS ob izidu »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«. V tem pogledu je bila posebno zahtevna naloga, da še pred pričakovano zaplembo čimveč izvodov knjige pride do bralcev. Zato sta morala vodstvo KPS in založnik Ciril Vidmar z Našo založbo skrbno izvesti vse tehnične priprave za izid knjige in za njeno razpečavanje.

Prvi ukrep je bila že izdaja knjige pod psevdonimom in skrbno prikrivanje imena avtorja pri zbiranju prednaročil, ki so ga mnogi bodoči kupci hoteli zvedeti. Založnik si je prizadeval zbrati kar največ prednaročil, pri čemer naj pripomnimo, da je bila naklada 1500 izvodov za to vrsto del izjemno visoka. Zbrana prednaročila so bila pogoj za naglo razpečevanje knjige, ki ga je bilo treba izvesti v kratkem času pred pričakovano policijsko zaplembo. Da bi zaplembo zavlekel, je založnik sklenil tiskati knjigo v tiskarni Peter Veit in drug na Viru pri Domžalah. Predvidel je, da bo kamniško sresko načelstvo šele z nekajdnevno zamudo ukazalo zaplembo, medtem ko so bile ljubljanske oblasti pri cenzuriranju hitrejše.

Pri zbiranju prednaročil in kasnejšemu razpečevanju knjige ter pri izboru tiskarne so ves čas sodelovali funkcionarji KPS. Tako sta se npr. glede tiska Kardeljevega dela po navodilu CK KPS s solastnikom tiskarne in korektorjem Jožetom Gostinčarjem posebej dogovarjala Viktor Avbelj in Oskar Kovačič. Opozorila sta ga na nevarnost zaplembe knjige in obljubil jima je tudi, da bosta z Veitom cenzurne izvode poslala na sresko načelstvo v Kamnik z zamudo, pred tem pa bo tiskarna izročila vso naklado založniku. Ob tem naj pripomnimo, da je bil Viktor Avbelj od konca leta 1935 sekretar partijske celice Dob—Prevoje, ki se je posebej izkazala kot uspešna organizatorica velikega ljudskofrontnega shoda maja 1937 na Taboru nad Ihanom ter še številnih drugih akcij na domžalskem in kamniškem območju. Njeni člani so tudi pomagali vodstvu KPS navezati stike z Veitovo tiskarno, ki je konec tridesetih let in neposredno pred fašistič-

¹ Za ta prispevek so vir ustna pričevanja Edvarda Kardelja, Mihe Marinka, Viktorja Avblja in Jožeta Gostinčarja ter spominski članki Cirila Vidmarja, ki jih navaja v svojem referatu France Filipič.

nim napadom na Jugoslavijo natiskala precej partijske literature² ter del naprednih kulturnih ustvarjalcev.³ Glede tiskanja partijskih letakov sta s tiskarno neposredno sodelovala tudi Franc Leskošek in Miha Marinko. Najbolj zaupno partijsko gradivo so tiskali tudi ponoči. Omenimo naj še, da je med NOB Veitova tiskarna z materialom omogočila delovanje partijskih tiskarn na Kamniškem 1943/44, največji tiskarski stroj iz nje pa so prepeljali v tiskarno 30A na Viševku v Moravški dolini. Za tiskanje Kardeljevega dela so torej izbrali zanesljivo tiskarno, kar je nato omogočilo celotno izvedbo načrta o razpečevanju oziroma o spravilu zaloge v skrivno skladišče še pred zaplenbo.

Veitova tiskarna je poslala v Ljubljano 1500 izvodov knjige v polah in založnik je takoj poskrbel za njihovo vezavo. Tiskarja Veit in Gostinčar sta poslala cenzurne izvode v Kamnik nekaj dni po izidu knjige, tamkajšnje sresko načelstvo pa je rabilo skoraj en teden, da je ugotovilo njen »prevratniški« značaj. V teh dneh je že uspelo založniku razpečati knjige vsem prednaročnikom in tako je že več kot polovico naklade prišlo v roke bralcem vse Slovenije. S pomočjo Slavka Šlandra in Vrunča ter drugih komunistov pa je hitro razpečal še okrog 300 izvodov knjige na štajerskem. Še neprodane knjige je skrnil in tako je policija v prostorih Naše založbe lahko zaplenila le nekaj deset izvodov.

Ob štiridesetletnici izida je Edvard Kardelj z zanosom obujal spomine na nastajanje tega svojega pomembnega dela in z zadovoljstvom opisal, kako uspešno so izigrali cenzuro in policijo. Z založnikom se je dogovoril, da bo ta na pričakovanem policijskem zaslišanju izjavil, da mu je delo ponudil v tisk nek neznan zgodovinar. Glede na to je Edvard Kardelj na zaslišanju po zaplenbi knjige tudi tajil, da bi bil on njen pisec. Toda policijsko zaslišanje je bilo tako temeljito, da mu je moral založnik izjaviti, naj avtorstvo kar prizna. Toda ugotovitev pisca in zaplenba le nekaj deset izvodov je bila res skromna tolažba za policijo, ki ni mogla preprečiti, da bi Speransov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« ne opravil svoje revolucionarne vloge v družbenopolitičnem življenju na Slovenskem.

² Leta 1940 je npr. natisnila brošuro Razgledi po Sovjetski zvezi, v začetku naslednjega leta pa publikacijo Gospodarski rezultati leta 1940 in narodno-gospodarski načrt SSSR za leto 1941 (Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska, Ljubljana 1969, str. 95 in 100).

³ V Veitovi tiskarni so npr. tiskali prevode Mileta Klopčiča iz ruske literature, Požganico Prežihovega Voranca, dela Miroslava Krležje itn.

Branko Marušič: O DATUMU IZIDA SPERANSOVE KNJIGE

Natančen podatek o mesecu ali celo dnevnu izida Speransove knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« bi lahko našli tudi s podrobnim pregledom sodobnega slovenskega tiska. Tako je 3. februarja 1939 (št. 5) tednik »Istra« (glasilo saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine) objavil vest: »Te dni je izšla v Ljubljani zanimiva knjiga o slovenskem narodnem vprašanju... Knjiga je zanimiva tembolj, ker je ena izmed del, ki obravnavajo samo narodno vprašanje in to z veliko jasnostjo in točno opredeljenostjo. Vsled tega bo brez dvoma zadela na jako različen odmev v javnosti, kar pa samo na sebi ne bo nič slabega, ker se bo marsikakšno vprašanje, ki je potrebno razsvetlitve in razjasnitve na ta način razčistilo. Knjiga zadeva seveda tudi v naše razmere (primorske; op. BM) in gotovo so tu najbolj delikatna mesta in trditve, zlasti, ker so postavljena morda nekoliko presplošno, tako, da se jih bo lahko napačno razumelo. Vse bo pač prepuščeno kritiki in poznejšemu razjašnjevanju.« Avtor vesti šk. (Joško Žiberna) je knjigo bralcem še priporočil.

V naslednji številki je »Istra« objavila že prvo kritično oceno, ki jo je napisal L. (avo) Č. (ermelj). Svoj prispevek začenja: »Te dni je izšla iz tiska že dolgo napovedana Speransova knjiga »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (Istra, 10. 2. 1939, št. 6). Čermelj polemizira zlasti s Speransovimi ugotovitvami o prevratni dobi ter o povojnih razmerah na Primorskem.

Seveda Čermeljeva polemika začenja novo zanimivo tematiko: o odmevu, ki ga je v slovenski javnosti vzbudila Speransova knjiga. S tem bi seveda prešel namen te kratke pismene pripombe, ki želi le prispevati k ugotovitvi natančnejšega datuma izida knjige. France Filipič sodi, da bi bilo to konec januarja ali pa konec naslednjega meseca. Že podatki iz »Istre« nedvomno kažejo, da je knjiga Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« izšla konec januarja 1939.

VSEBINA

Ignacij Voje, Nagovor predsednika Zgodovinskega društva . . .	3—4
Janko Pleterski, Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige	5—16
Ignacij Voje, Beseda ob proglasitvi Edvarda Kardelja za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo	17
Metod Mikuš, Časovni okvir nastanka Speransove knjige . . .	19—23
France Filipič, Okoliščine in potek nastajanja »Speransa« . .	25—30
Bogo Grafenauer, Ob štirih izdajah »Speransa«	31—37
Ignacij Voje, Zaključek izrednega občnega zbora	38
Miroslav Stiplovšek, O tiskanju Speransovega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«	39—40
Branko Marušič, O datumu izida Speransove knjige	41

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Uredili:

Vasilij Melik, Janez Stergar in Miroslav Stiplovšek

Izdalo in založilo:

Zgodovinsko društvo za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

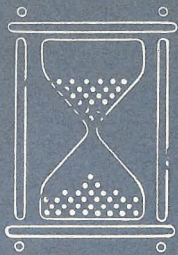
Tisk:

Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana, maj 1980

Naklada:

1.500 izvodov

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Ljubljana 1980